

OCJENE I PRIKAZI

Muḥammad M. al-Arnāūt, MURĀĠA‘A AL-ISTIŠRĀQ. ṬUNĀIYYA AL-ḌAT/AL-ĀḤAR. NUMŪZAĠ YŪGUSLĀFI-YĀ, Dār al-madār al-islāmī, Bayrūt 2002, 150 str.

Pojam *jugoslovenska orijentalistika* uvijek je bio više geografski pojam – rekao bih čak: topografski – nego što je bio pojam koji pripada domenu nauke a koji bi trebalo da označava koliko-toliko bliske metodološke pristupe, naučnoistraživačke ciljeve i odnos prema kanonskim djelima orijentalistike. Beogradska i sarajevska orijentalistika uvijek su se značajno razlikovale po svim upravo navedenim elementima i preferencijama, uprkos činjenici da su i mnogi sarajevski orijentalistički kadrovi obrazovani u Beogradu, zahvaljujući predominaciji političkih faktora koje je kreirao i afirmirao upravo Beograd. Do konačnog razlaza ovih dviju škola u krajnje tragičnim okolnostima dovela je srpska agresija na Bosnu i Hercegovinu, a zapravo velik broj utjecajnih beogradskih orijentalista predano i godinama pripremao je ideološku platformu za genocid nad Bošnjacima, te za uništavanje svih tragova njihove kulture.

Zanimljivo je da u bosanskohercegovačkoj orijentalistici još uvijek nije ponudena analiza, čak ni deskripcija ovih zbivanja u jugoslovenskoj orijentalistici, čime bi, vjerujem, bosanskohercegovačka orijentalistika učinila važan korak ka samoidentifikaciji u povijesnom smislu i u određivanju prema suvremenom ideološkom haosu koji stvara i zloupotrebljava politika u planetarnim razmjerama.

Umjesto bosanskohercegovačkih orijentalista, analizu jugoslovenske orijentalistike – zapravo, njenu ideologijsku polarizaciju i naboje – odnedavno nude dva strana autora: Norman Cigar, *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad muslimanima Balkana*, Sarajevo, 2000., prev. Enes Karić i Ahmed Alibašić, te Muḥammad al-Arnāūt djelom koje je predmet ovoga prikaza.

Predstavljajući al-Arnāūtovu knjigu *Murāġa‘a al-istišrāq...* kao značajnu vrijednost, osjećam potrebu da ukažem na autorov autoritet izgrađen i prije ove knjige, i to brojnim radovima objavljivanim širom arapskog svijeta, ali i na području bivše Jugoslavije. Ovaj autor bogatoga opusa trenutno je univerziteti profesor u Jordanu i direktor instituta “Bayt al-ḥikma”, također u Jordanu. Više godina boravio je u Jugoslaviji, gdje je stekao neposredan uvid u povijesna i politička zbivanja, te u naučne izvore na jezicima naroda te nekadašnje državne zajednice.

Struktura al-Arnāūtove knjige *Murāġa‘a al-istišrāq...* proizlazi iz autorovih metodoloških opredjeljenja. Naime, jedan od glavnih njegovih ciljeva je da povijesno i faktografski predstavi razvoj orijentalistike u Jugoslaviji, pa je pozitivistička prezentacija građe važna metoda koju autor koristi radi iscrpnog upoznavanja sa predmetnim područjem. Tako se čitavo drugo poglavlje (pod naslovom “Institucije”, str. 57-72) bavi predstavljanjem institucionalne afirmacije orijentalistike, odnosno uvođenjem ove naučne discipline u državne institucije, prvenstveno u institucije visokog obrazovanja. Kao najstariju Katedru za orijentalne je-

zike i književnosti, autor predstavlja onu koju je (1925. godine) osnovao Fehim Bajraktarević na Filološkom fakultetu u Beogradu (str. 59-65). U odjeljku pod naslovom “Orijentalni institut u Sarajevu: pola vijeka razlikovnosti i plodnosti” (str. 65-68) al-Arnāūt piše o osnivanju ove institucije, naglašavajući da je jedina u toj oblasti u Jugoslaviji, zatim o njenim osnivačima i istaknutim naučnicima, ali piše i o Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu, budući da su ove dvije institucije u Sarajevu višestruko povezane, posebno kadrovima koji su, uglavnom, djelovali istovremeno u Institutu i na Odsjeku. Treći odjeljak ovoga poglavlja – “Odsjek za orijentalistiku u Prištini: albanska orijentalistika ispoljava svoju osobenost” (str. 69-72) – posvećen je problemima orijentalistike u Prištini i svojevrsnoj izolaciji u koju je ta disciplina potiskivana, te reafirmaciji koju je doživjela nakon “oslobođenja Kosova od srpske vlasti 1999. godine” (str. 70).

Predstavljanje orijentalističkih institucija u tri naučna i administrativna centra Jugoslavije nije ostalo u ravni faktografije, već autor piše – predstavljajući pojedinačno nastavnike i naučne radnike – i o naučnim dometima njihovih kadrova u postjugoslovenskom razdoblju, čak u sadašnjem trenutku, pokazujući začuđujuće visok nivo obaviještenosti.

Uočavajući kako su sva tri centra imala izvjesne osobenosti, al-Arnāūt posvećuje posebno poglavlje (“Predstavne ličnosti”, str. 73-94) istaknutim nastavnicima i naučnim radnicima ova tri orijentalistička centra: “Fehim Bajraktarević: stup orijentalistike u Jugoslaviji” (str. 75-78); “Hasan Kaleši: pionir albanske orijentalistike u Jugoslaviji” (str. 79-88); “Sulejman Grozdanić: jedan život u službi arapsko-islamskoj kulturi” (str. 89-94).

U posljednjem poglavlju pod naslovom “Iščitanja” (str. 95-118) al-Arnāūt

prilaže nekoliko istraživačkih i kritičkih tekstova iz domena orijentalistike: prvi je posvećen prijevodu *Hiljadu i jedne noći* iz pera autora ovoga prikaza (str. 97-100); kritički osvrt na knjigu *Islam i mi* Darka Tanaskovića (str. 101-109), i tekst pod naslovom “Politizacija orijentalistike – stanje u Jugoslaviji”, posvećen djelu *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad muslimanima Balkana* (str. 111-117).

Najzad, knjiga *Murāḡa‘a al-istišrāq...* opremljena je selektivnom bibliografijom i indeksima.

Prvo poglavlje al-Arnāūtove knjige *Murāḡa‘a al-istišrāq...* (str. 11-56) bavi se diferenciranjem jugoslovenskih orijentalističkih centara, odnosno ideološkom kontaminacijom jugoslovenske orijentalistike, pa su, možda, mogle biti zamijenjene pozicije prvog i drugog poglavlja. Međutim, i za ovakvo njihovo pozicioniranje u autorovom strukturiranju knjige postoji, vjerujem, valjana argumentacija: cijela knjiga smješta se u kontekst najširih naučnih ali i ideoloških sučeljavanja u orijentalistici u svijetu – na koje je jugoslovenska orijentalistika uvijek reagirala; čak je cijeli ovaj istraživački rad, zapravo, motiviran situiranjem jugoslovenske orijentalistike u te široke okvire, pa se prvo poglavlje može uzeti kao temeljni i vrednosno angažirani dio knjige. U njemu iščitavamo tri odjeljka: (1) “Drugo poimanje orijentalistike: primjer Jugoslavije” (str. 13-30); (2) “Diferenciranje u jugoslovenskoj orijentalistici – Polemika o evrocentризmu osamdesetih godina (1984-1988.)” (str. 31-43), i (3) “Politizacija orijentalistike: primjer Mirosljuba Jevtića” (str. 45-56).

Knjiga *Murāḡa‘a al-istišrāq...* velikim dijelom odaje autorove historičarske afinitete i obrazovanje, a to smatram njenom vrijednošću: zahvaljujući tome, al-Arnāūtova knjiga daje historijski pouz-

dan, temeljito dokumentiran pregled razvoja orijentalistike u tri jugoslovenska centra, sa obiljem informacija od kojih su neke, vjerujem, nepoznate i znatnom broju orijentalista u zemljama nastalim iz Jugoslavije.

No, iz pozitivističke prezentacije grade, autor prelazi u fazu markiranja temeljnih naučnih dometa u ovoj oblasti i, budući da je to glavni predmet njegova istraživanja, on sa sigurnošću markira ideologijska zastranjivanja dijela jugoslovenskih orijentalista, precizno uočava i ukazuje na djela i periode kada neki utjecajni orijentalisti prelaze iz predanog naučnog rada u ostrašćenu ideologizaciju, te ih definira i sučeljava sa opozitnim, zapravo – sa naučnim stajalištima. Zahvaljujući takvom pristupu, autorov podnaslov jugoslovenskoj orijentalistici ("Dvojnost odnosa Individualnost – Drugost") dijagnostičira stanje u jugoslovenskoj orijentalistici u kojoj beogradska škola postulira evrocentrizam, odnosno gradi odnos prema svome predmetnom području kao prema nečemu što je Drugo, Drukije, što je u svojoj Drugosti inferiorno i prijeteće.

Najzad, ovom identifikacijom "smjetrova" u jugoslovenskoj orijentalistici al-Arnāūt sa sigurnošću dobrog poznavaoa uvodi ovu disciplinu, u prostoru u kome je razmatra, u aktualna zbivanja u svjetskoj orijentalistici, odnosno utvrđuje jasnu poziciju – preciznije: jasne i divergentne pozicije – jugoslovenske orijentalistike u odnosu na orijentalizam u Saidovom značenju.

Esad Duraković

TRAVA OD SRCA (HRVATSKE INDIJE 2). Sekcija za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2000, 622 str.

Sekcija za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva je u povodu sedamdesetog rođendana akademika Radoslava Katičića, kako u posveti stoji, utemeljitelja i ove Sekcije, priredila zbornik pod naslovom *Trava od srca (Hrvatske Indije 2)*. Zbornik sadrži dvadesetpet priloga iz različitih oblasti orijentalistike. Među vrsno pripremljenim priložima teško je izdvojiti samo neke, no ovom bih prilikom pažnju željela skrenuti na četiri rada koja se tiču i naših prostora.

Riječ je o radovima u kojima se obrađuju rukopisna djela napisana na turskom i arapskom jeziku što se nalaze u različitim bibliotekama u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Vrijednost obrađivanja historijskih tekstova na orijentalnim jezicima – arapskom, turskom, perzijskom – koji se porijeklom njihovih autora, mjestom nastanka ili pak mjestom gdje se čuvaju vezuju za naše prostore, može se obrazložiti s najmanje dva gledišta. Jedno je lahko prepoznatljivo i to je orijentalistika sama. Istraživanjem jezičkih, književnih, historijskih i drugih vrijednosti ovih tekstova rasvjetljavaju se nepoznanice o određenom području koje je tema istraživanja i, uporedo s ovim, o općim kulturnim prilikama u jednom vremenu. Jednako tako, bolje poznavanje kulturnog života pomaže rješavanju još nerazjašnjenih naučnih pitanja. Drugo gledište s kojega ovakvi historijski tekstovi imaju važnost jest regionalna kultura. U ovome slučaju to je bosanskohercegovačka i hrvatska, pa i šire – balkanska.

Prema rasporedu u zborniku prvi od spomenuta četiri rada je "Tri katolička teksta na turskome jeziku iz Bosne i Her-

cegovine” autora Ekrema Čauševića. Rukopis zasad nepoznatoga pisca u kojem se nalaze prozni latinični tekstovi na turskom jeziku što su tema ovoga priloga nastao je, sudeći po bilješkama u njemu (str. 150), u drugoj polovini 19. st. Rukopisi u svome hodu kroz vrijeme prolaze često neočekivan put, pa činjenica da se jedan rukopis nalazi u nekoj biblioteci još uvijek ne govori mnogo o mjestu njegovoga nastanka niti o porijeklu pisca ukoliko ovaj to nije naznačio u samome rukopisu. Stoga se i autor ovoga priloga najprije pozabavio ključnim pitanju “jesu li ovi tekstovi katoličkog sadržaja napisani u Bosni”, s obzirom na to da dotični rukopis pripada biblioteci samostana Svetoga Duha u Fojnici. Pošto je obrazložio da je pisac ovih tekstova na turskom jeziku mogao biti svećenik iz Bosne, autor još snažniju potvrdu za ovu postavku nalazi u samome jeziku rukopisa. Kao dobar poznavalac, između ostaloga, i rukopisnih gramatika turskoga jezika iz 19. st., Čaušević je jezik ovih tekstova prepoznao kao “miješani”, tj. onaj turski koji sadrži na jednoj strani karakteristike balkanskoga turskog dijalekta, a na drugoj strani karakteristike onovremenoga osmanskog književnog jezika. A ovaj je “miješani” jezik bio poznat upravo u Bosni. O turskom jeziku na prostoru današnje Bosne i Hercegovine (i šire) znanje postizemo u najvećoj mjeri kroz historijske tekstove. Na jednoj su strani tekstovi pisani arapskim pismom i takvi pružaju (ipak) ograničene podatke o stvarnoj fizionomiji tog regionalnoga turskog jezika, na drugoj su strani oni pisani ne-arapskim pismom i takvi otkrivaju neka znanja koja u prvima ostaju zakrivena. No jedni i drugi tekstovi nastajali su u različitom miljeu, prvi u muslimanskom, drugi u nemuslimanskom, pa nije neočekivano da se jezik ovih različitih vrsta tekstova ne podudara u svim aspektima. Različit je, uostalom, bio proces učenja turskoga jezika među

muslimanima i nemuslimanima u našim krajevima. Stoga one karakteristike koje se upoređivanjem jednih i drugih tekstova utvrde kao zajedničke predstavljaju izrazite osobenosti bosanskoga turskog jezika. A otkrivanje jezičkih osobenosti pomaže upoznavanju kulturnih prilika u regiji.

U drugom po redu prilogu pod naslovom “Kronostihovi mostarskog pjesnika Hasana Zijaije” Fehim Nametak je obradio naznačeni segment književnoga stvaralaštva Hasana Zijaija (umro 1584. god.). Od oko 400 bosanskohercegovačkih pjesnika koji su od 15. do 19. st. stvarali književnost na orijentalnim jezicima Hasanu Zijaiju pripada važno mjesto. Do nedavno je bilo poznato tek desetak Zijaijevih gazela – lirskih pjesama – zapisanih u različitim kodeksima koji se čuvaju u nekim bosanskohercegovačkim bibliotekama (Gazi Husrev-begovoj u Sarajevu, Arhivu Hercegovine u Mostaru) ili su bar do skora postojali (kao kodeksi i druga rukopisna grada što su bili pohranjeni u Orijentalnom institutu u Sarajevu). Sama činjenica da su se prepisivali pokazatelj je književnih vrijednosti Zijaijevih gazela – prepisivale su se one književne tvorevine koje su drugi pjesnici uzimali za uzor. O estetskoj vrijednosti Zijaijevih gazela svoju su ocjenu dali i savremeni istraživači divanske književnosti (kod nas F. Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Sarajevo 1997; L. Hadžiosmanović i E. Memija, *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1995). Njihove su analize pokazale da su Zijaijevu poeziju oponašali bošnjački pjesnici tokom tri stoljeća nakon njegove smrti. (ovdje s. 193). U prilogu o kojem ovdje govorim autor F. Nametak je podsjetio da je Zijai kao divanski pjesnik zablistao s nedavnim otkrivanjem njegovoga *Divana* u biblioteci Selimiye u Edreni (Turska). Divan predočava Zijaija kao kompletnoga divanskoga pjesnika i omogućava da se njegovo stvaralaštvo

još pouzdanije ocjenjuje no što se to moglo činiti u vrijeme kad se za divan nije znalo. Ranije poznati Zijaijevi stihovi na osnovu kojih je dugo vremena bio ocjenjivan sada se mogu uzeti kao potkrjepa mišljenju da je riječ o vrhunskome pjesniku – i izdvojeni iz cjeline pjesnikova stvaralaštva ti se stihovi uklapaju u nju. Sa gledišta kulturne historije, kako regionalne tako i nadregionalne, nije nevažna i činjenica da je Hasan Zijai, pjesnik visokoga književno-estetskog izraza, jedan od najstarijih bosanskohercegovačkih stvaralaca na turskom jeziku. U ovome je radu F. Nametak obradio četrnaest Zijaijevih kronostihova (tariha) zabilježenih u njegovome *Divanu*. Posebnu pažnju u radu zaslužuje to što je F. Nametak na osnovu divana utvrdio i jasno obrazložio da kronogram napisan u povodu gradnje mosta u Mostaru (1566. god.) pripada Zijaiju a ne, kako se ranije mislilo Dervišbegu Bajezidagiću (umro 1603. god.), također divanske pjesniku iz Mostara. Na ovaj je način “ispravljena” greška na koju je ranije ukazao H. Šabanović (*Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973, str. 76 i str. 118), na što u ovome radu podsjeća i F. Nametak. No sve do pojavljivanja Zijaijeva divana u koji je taj mostarski kronogram uvršten, Šabanovićeva se intervencija nije mogla pouzdano utvrditi. To je sada učinio Nametak. I kao što je pronađeni divan omogućio preciznije upoznavanje kulturne historije regije, čemu su doprinijeli i ostali kronogrami u njemu, budući da se većina njih odnosi na Bosnu i Hercegovinu, tako je pomogao jasnijem sagledavanju Zijaijeva stvaralaštva sa gledišta ukupne divanske književnosti u Osmanskoj državi.

U prilogu pod naslovom “Bergivi u Bosni i Hrvatskoj” Muhamed Ždralović sagladava kulturni život na spomenutim prostorima sa gledišta kvantitativne prisutnosti ovdje pojedinih djela među ara-

bičkim rukopisima. Jer, kako je i u prethodnom paragrafu spomenuto, veća zastupljenost nekoga teksta nesumnjivo svjedoči o njegovom većem utjecaju na kulturu u jednom vremenu, odnosno na dotičnom prostoru. Polazeći od mnogobrojnosti sačuvanih rukopisa što su ih prepisivali i “lokalni” ili “ne-lokalni” prepisivači, Ždralović je djela Muhameda Bergivija (Balikesir 1522 – Bergija 1573) prosudio kao ona koja su mogla imati velikoga utjecaja na ovdašnju kulturu, te ih je predstavio u ovome prilogu. Prema pregledu koji nudi Ždralović, u bibliotekama u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj zastupljeni su rukopisi oko trideset Bergivijevih djela. Od ovih su najbrojniji primjerci ilmihala na turskom jeziku, dva djela iz područja etike na arapskom jeziku, djelo o namazu na arapskom, te dva djela iz oblasti sintakse arapskoga jezika. Koliko su Bergivijeva djela uvažavana među ovdašnjim muslimanima pokazuje i podatak da je prijevod na bosanski Bergivijeva ilmihala, koji je sačinio reis-ul-ulema Džemaludin Čaušević, štampan četiri puta u vremenu od 1908-1913. god. (str. 220), te da su njegova gramatička djela koristili kao literaturu Š. Sikirić, M. Pašić i M. Handžić prilikom pisanja *Gramatike arapskog jezika za niže razrede medrese i srednjih škola* (Sarajevo, 1936) (str. 226). No nisu Bergivijeva djela u velikom broju zastupljena samo na našim prostorima. Sudeći po podacima o približno pedeset Bergivijevih djela što ih nalazimo u poznatim pregledima stvaralaštva na tri orijentalna jezika (Brockelmann, Mehmed Tahir, Ismail Bagdadli) sa kojima je Ždralović uporedio njihovu prisutnost u rukopisnim zbirka u Bosni i Hrvatskoj, jasno je da su Bergivijeva djela, kako teološka tako i jezikoslovna, bila nezaobilazna literatura na prostoru cijele Osmanske carevine, čak u poznom periodu, u 18. i 19. st. (str. 229). S druge strane, učenje Bergivija koji se drži kon-

zervativnim islamskim učenjakom, ponekad je bilo izloženo napadima onodobnih liberalnih islamskih učenjaka i prouzročilo je nekada “neslaganja” sa ne samo vjerskim nego i političkim implikacijama (str. 226-228).

”Arapski, turski i perzijski rukopisi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu” naslov je priloga Tatjane Paić-Vukić u kojem autorica predstavlja zbirku od 174 rukopisna kodeksa s više od 300 djela na navedena tri orijentalna jezika što je pripadala sarajevskoj porodici Muhibić, a danas je pohranjena u spomenutoj biblioteci. Vrijednost zbirke je u tome što sadrži rukopise iz različitih stoljeća, od 15. do 20., pa među njima ima i vrlo vrijednih, čak jedinih do danas poznatih (str. 233). Autorica se u ovome prilogu osvrnula upravo na te raritetne rukopise i na najstarije prepise. Iz pregleda se vidi da se u zbirci nalazi jedan zbornik tekstova iz hadisa koji je napisan u Fesu, što je pažnje vrijedan podatak budući da su rukopisi nastali u najzapadnijem dijelu arapskoga svijeta prava rijetkost u našim krajevima (str. 234). Također je predstavljeno i nekoliko djela bosanskih autora: Hasana Kafija Pruščaka, Sabita Alaudina Užičanina, Saliha Gonde-zade. Autorica priloga naglašava da pored vrijednih cjelovitih djela ovu zbirku čine zanimljivom i bilješke na marginama koje su ispisivali korisnici tih djela. Takve bilješke općenito sadrže važne podatke o životu rukopisa, a kad se osim na nivou rukopisa u kojem zauzimaju mjesto mogu sagledavati i na nivou cjelokupne zbirke koja je pripadala poznatim vlasnicima, tad i njihov sadržaj dobiva još širu dimenziju.

Prilozi na koje sam se u ovome prikazu osvrnula podsjećaju nas da blago koje se čuva u bibliotekama, kod nas i u svijetu, i svjedoči o kulturi vremena u kojem je nastalo, savremenom obradom zauzima svoje mjesto u zdanju na kojem počiva savremena kultura.

Pored gore istaknutih radova čitalac će u zborniku *Trava od srca (Hrvatske Indije 2)* naći i druga isto toliko vrijedna i zanimljiva štiva. Pokušaću dati samo kratak pregled nekih od njih. Adalbert Rebić u svome članku razmatra biblijski način kazivanja koji odgovara semitskom mentalnom sklopu, a uveliko je različit od savremenoga zapadnoevropskog načina razmišljanja. Autor ovo pokazuje na primjerima etioloških priča, mitskih elemenata i simbola u Knjizi postanka, kroz koje istražuje etnološke, etimološke i geološke etiologije. On etiologiju posmatra kao sredstvo koje pomaže u razumijevanju biblijske poruke.

Vladimir Devidé u svome prilogu govori o književnoj vrsti haiku (klasično – trostih u slogovnom metru 5-7-5), o njenom razvoju u Japanu, o prikazima japanskog haikua na zapadnim jezicima i u Hrvatskoj. Autor se posebno osvrnuo na hrvatske pjesnike koji pišu haiku, osobito na žanr koji se razvio u Hrvatskoj i koji on naziva “haiku o ratu”. Za čitaoce ovoga prikaza prenosim samo dva takva haikua:

<i>Zvuk raspuklog zvona iznova gradi srušeni zvonik.</i>	<i>Poslije rata iz porušene kuće iznijeti mržnju.</i>
(R. Bebek, Rijeka)	(Lj. Dragović, Zagreb)

Više je radova koji se odnose na oblast indologije. U jednom je od njih Mislav Ježić ponudio ediciju i prijevod sa brojnim komentarima teksta *Īśā-upaniṣad* koji zauzima prvo mjesto u svim indijskim zbirkama, a u dodatku radu autor komentira i postojeće redakcije ovoga teksta. Rada Iveković u vrlo zanimljivom prilogu razmatra razumijevanja vremena i historije u indijskoj filozofiji a u poređenju sa savremenim. Tekst se bavi prenošenjem specifične historičnosti ne kao vanjske kontekstualne naracije nego kao unutrašnjeg elementa naracije same. Jednako se sa zanimanjem čitaju i prilozi

“Uloga religije u oblikovanju etničkog identiteta: islam i muslimani na Indijskom potkontinentu” Ružice Čičak-Chand i “Kašmir – žrtva geopolitike” autora Duška Topalovića. U prilogu “Mistika ili ljubavna lirika” Goran Kardaš podastire glavne poetske karakteristike ljubavne poezije Vidyāpatija, jednog od najznačajnijih i najpopularnijih indijskih pjesnika 14. i 15. stoljeća. Prilog Zdravke Matišić iscrpno predstavlja ličnost i djela Ivana Filipa Vesdina, učenjaka iz 18. st. koji je svojim radovima stekao počasno zvanje pionira evropske indologije i dao doprinos indoeuropeistici uopće. Gotovo je jednako toliko velik i njegov doprinos utemeljenju indevropske komparativne nauke o jeziku koja će se razviti u 19. st. Autorica donosi pregled radova o ovome učenjaku koje su sačinili hrvatski naučnici i skreće pažnju na značaj njegovih putopisnih djela za dalja istraživanja u oblasti indologije.

Iz područja sinologije nalazimo prilog pod naslovom “U potrazi za likom u zrcalu” Zorane Baković. Kroz ovaj naslov autorica upućuje na ovdje citirane riječi što se pripisuju kineskom caru Taizongu (vladao 627-649), a glase: *Ako se netko ogleda u zrcalu od bronce, taj će znati kako poravnati svoju odjeću; onaj tko se koristi zrcalom prošlosti, naučit će lekcije o usponima i padovima dinastija; ako se netko pak služi drugima kao zrcalom, on će naučiti mnogo o vlastitim postignućima i propustima.* Autorica, naime, razmatra put kojim se stari kineski civilizacijski identitet, zasnovan na idejama konfučijanizma, transformirao u državu/naciju. Kinesko poimanje države/nacionalnog ogledalo se u želji za odvajanjem od ostatka svijeta. Nacionalni identitet u modernoj Kini, pak, često ukazuje na proces u kojem se napušta staro poimanje o pripadanju odvojenoj civilizaciji. Mario Rebac svojim prilogom pod naslovom “Kineski zapisan slovima” nastoji da kroz prikaz

nekoliko važnijih zapisa kineskih riječi alfabetskim pismom, nastalih u kineskoj sredini i u nekim drugim svjetskim jezicima, olakša praćenje izvora u kojima se po nekom od tih zapisa navode kineske riječi, te da pomogne u prenošenju podataka i u prevodenju. U radu se razmatraju i rješavanja za hrvatsko, odnosno srpsko govorno područje. Branko Merlin u svome radu razmatra elemente kineske kulture zastupljene u Šufflayevu romanu *Na Pacifiku god. 2255*, koji se smatra prvim hrvatskim *science fiction* djelom.

Tomo Vinšćak opisuje putovanje na svetu planinu Kailās u zapadnom Tibetu, te interpretira najvažnije budističke hodočasničke prakse. Autor prikazuje atmosferu u posjećenim mjestima i posebno govori o njihovom duhovnom značaju za tibetanske budiste. Ljubiteljima Hesseove književnosti, osobito njegovoga djela *Siddhartha*, zanimljiv je članak Esme Kurbegović-Kresnik u kojem se nastoji iscertati Hesseov životni put i credo koji su ga doveli do *Siddharthe*.

Ovim pregledom još nisu obuhvaćeni svi prilozi u zborniku *Trava od srca (Hrvatske Indije 2)*. Ostaje mi da ih čitaocima preporučim i da izrazim pohvale ali i zahvalnost saradnicima i urednicima (Ekrem Čaušević, turkologija, Branko Merlin, sinologija, Muhamed Ždralović, arabistika), osobito Zdravki Matišić (indolog) koja je u svojstvu urednika uložila poseban napor da se ovaj zbornik pojavi.

Kerima Filan

AL-QANTARA, Revista de Estudios Árabes, Vol. XX, Madrid, 2001, Fasc.1, Fasc. 2.

Gašenjem časopisa *Al-Andalus* (1933-1978) nestalo je jedne prestižne periodične publikacije u kojoj su istaknuta imena španjolske i evropske arabistike objavila brojne zanimljive i vrijedne priloge. Kao nadomjestak, nakon dvije godine pauze, pojavio se časopis *al-Qantara*, iza kojeg stoji Visoki savjet za naučna istraživanja (CSIC – Consejo Superior de investigaciones Cientificas) i njegova Škola za arapske studije (Escuela de Estudios Árabes). Kontinuiranim izlaženjem tokom pune dvije decenije, po dva sveska godišnje, časopis je svoje stranice ispunjavao tekstovima različitoga sadržaja, a čiji su autori poznata imena iz svijeta arabistike.

Radovi štampani u prvom svesku iz 2001. godine razdijeljeni su u četiri cjeline: članci (*artículos*), razno (*variedades*), bibliografske bilješke (*notas bibliograficas*) i prikazi (*reseñas*).

Prvi blok sadrži sedam tematski različitih tekstova. Počinje člankom “Contribución al estudio de la difusión de la Cosmografía de Julio Honorio en la península Ibérica” (str. 1-18) u kome autor, Mayte Penelas, iznosi podatke i činjenice koji, hronološki izloženi, svjedoče o relativno brzom širenju ovoga zanimljivog kozmografskoga djela na Pirinejskom poluotoku.

U drugom radu, “Were customs dues levied at the time of the Prophet Muhammad?” (str. 19-44), Michael Lecker, propitujući elemente državnosti prve muslimanske zajednice u Medini, traga za odgovorom na pitanje o postojanju carina u doba poslanika Muhameda (a. s.).

Treći prilog, “Estelas funerarias de época califal aparecidas en Orihuela (Alicante)” (str. 45-76) ima za temu rezulta-

te arheoloških iskopavanja obavljenih u mjestu Oriuela, blizu Alikantea. Mª Antonia Martínez Núñez piše o nadgrobnim stelama pronađenim na ovom lokalitetu koje, prema mišljenju autorice, potječu iz vremena emevijskog hilafeta (929-1031) na Iberijskom poluotoku.

Slijedi članak “El Palacio de los Leones de la Alhambra: Madrasa, zawiya y tumba de Muhammad V? Estudio para un debate” (str. 77-120), svojevrsan izazov za debatu o prvobitnoj namjeni Lavlje dvorane u Alhambri. U njemu Juan Carlos Ruiz Souza odbacuje pretpostavke dosadašnjih istraživača ovoga kompleksa da je to bila medresa ili zavija, i brani svoju tezu da je to, ustvari, turbe u kome je pokopan Muhamed V, sultan iz dinastije Nasri, koji je u dva maha vladao u Granadi (1354-59 i 1362-91).

Potom dolazi rad “Arquitectura y rebelión: construcción de iglesias durante la revuelta de ‘Umar b. Hafsun” (str. 121-146), koji dovodi u vezu gradnju i pobune u povijesti u kome autor, Fernando Arce Sainz, posebno analizira zanimljivu pojavu podizanja crkava u vrijeme ustanaka Omera b. Hafsuna (883-917).

Šesti tekst, “Un aspecto constructivo de las bóvedas en al-Andalus”, (str. 147-170) posvećen je arhitekturi. U ovoj kratkoj studiji Antonio Almagro ocjenjuje konstruktivni aspekt svodova u al-Andalusu.

Posljednji prilog u ovome bloku “El lazo 6 de La Alcudia (Elche), el primer ejemplo conocido de Occidente. Las tramas exagonales en el arte árabe”, (str. 171-204) posvećen je analizi metalnih ukrasa otkrivenih u mjestu La Alkudija, blizu grada Elče. U njemu se Basilio Pavón Maldonado posebno bavi motivima “šestougaoonog prepleta” koji, piše najautoritativniji živi autor u oblasti islamske umjetnosti al-Andalusa, predstavljaju prvi poznati primjer na Zapadu.

U odjeljku "Razno" (Variedades) objavljen je samo jedan rad (Fierro, Maribel, "Documentos legales en fuentes andalusíes", str. 205-210) posvećen istraživanju pravnih dokumenata u andalusijskim izvorima.

Bibliografske bilješke (Notas bibliográficas) dopisane su uz dva izdanja: prvo, Abu t-Tahir. "Las sesiones del Zarcocí, estudio y traducción de I. Fernando". (J. T. Monroe), str. 211-224, predstavlja studiju i prijevod jedne zanimljive zbirke *mekama* napisane u Saragosi, dok drugo propituje karakteristike islamskog društva na Magribu, a nosi naslov "Las características de la sociedad islámica en el Magreb" (M. García-Arenal), str. 225-238.

Na kraju su prikazi (Reseñas) knjiga i publikacija (str. 239-268).

Radovi štampani u drugom svesku časopisa *al-Qantara* svrstani su u pet odjeljaka: članci (*artículos*), razno (*variedades*), monografski odjeljak (*sección monográfica*), bibliografska bilješka (*nota bibliográfica*) i prikazi (*reseñas*).

U prvome odjeljku ovoga sveska štampana su samo tri rada. Prvi (Ferrando, Ignacio. "Sibawayhi y el concepto de jam'u l-qilla", str. 271-297) predstavlja osvrt na slavnog arapskog gramatičara Sibevejha i koncept množine od 3-10, *ġam' al-qilla*. Drugi tekst (Kaddouri, Samir. "Identificación de un manuscrito andalusí anónimo de una obra contra Ibn Hazm al-Qurtubi (m. 456/1064)", str. 299-320) bavi se identifikacijom anonimnog rukopisa jednog djela napisanog protiv Ibn Hazma, dok treći članak (Oliver, Dolores. "Sobre el significado de mawlá en la historia omeya de al-Andalus", str. 321-344) ispituje značenja riječi "mawlá" u povijesti Emevija u al-Andalusu.

Odjeljak "Razno" čine dva teksta (Fierro, Maribel. "Takafat al-barbariyya y el destino de los omeyas en al-Andalus", str. 345-348 i Marín Padilla, Encarnación.

"Testament de Mahoma de Anzeyt, alias "el Marranchano" preso en 1466", str. 349-356). Prvi govori o uticaju Berbera na sudbinu Emevija u al-Andalusu, a drugi o testamentu jednoga zatvorenika iz 1466. godine.

Najzanimljivije priloge u ovome broju časopisa sadrži monografski odjeljak naslovljen "Control y enjuiciamiento de la disensión religiosa en el mundo islámico" – Kontrola i procesuiranje vjerskih razmirica u islamskome svijetu. Optužbe za herezu i bogohuljenje, tako česte u nekim srednjovjekovnim religijama, nisu u potpunosti zaobišle ni islam. Blok sadrži pet priloga raznih autora, koje je kratko predstavila (str. 357-358) urednica publikacije Maribel Fierro. U prvome radu, "Who is the accused? The interrogation of Ahmad Ibn Hanbal" (str. 359-373), Nimrod Hurvitz piše o slučaju procesuiranja Ahmeda Ibn Hanbela, poznatog šariatskog pravника i osnivača hanbelijskog mezheba, optuženog za krivovjerstvo. Istim procesom bavi se i Michael Cooper son u svome radu "Two Abbasid trials: Ahmad Ibn Hanbal and Hunayn b. Ishaq" (str. 375-393) i dodaje mu drugi sličan proces vođen protiv slavnog prevodioca Hunejna b. Ishaka. Roxane D. Marcotte istraživala je halepski slučaj i smaknuće istaknutog sufijskog mislioca Suhraverdi-ja. Njen rad je naslovljen: "Suhrawardi al-Maqtul, the martyr of Aleppo" (str. 395-419). Posljednji prilog u ovome monografskom bloku čini tekst "El proceso de Ibn al-Jatib. Apéndice: Roser Nebot, Nicolás. Epístola de al-Bunnahi a Lisan al-Din" (str. 421-461), koji je napisala Mª Isabel Calero Secall, a govori o montiranom procesu vođenom protiv Lisanuddina ibn al-Hatiba, vezira i spisatelja iz Granade. Urednici publikacije, Maribel Fierro, pripada i zaključni prilog naslovljen "Religious dissension in al-Andalus: ways of exclusion and inclusion" (str. 463-487).

Bibliografska nota dopisana je uz izdanje knjige (García-Arenal, M. "Sobre la historia sagrada del norte de África", str. 489-496) o svetoj povijesti sjeverne Afrike.

Na stranama 489-523 su prikazi knjiga i publikacija.

Ismet Bušatlić

Franciscus à Mesgnien Meninski, THE SAURUS LINGUARUM ORIENTALIUM TURCICAE-ARABICAE-PERSICAE. LEXICON TURCICO-ARABICO-PERSICUM (Mit einer Einleitung und mit einem türkischen Wortindex von Stanis³aw Stachowski, sowie einem Vorwort von Mehmet Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Simurg, İstanbul 2000, I (XXXIV+1992) + II (1993-4220) + III (4221-6080) + IV (216) + V (1998) + VI (96) str.

Rijetke i značajne knjige koje izazivaju posebnu pažnju čitatelja često bivaju ponovo predstavljene čitateljskoj javnosti. Ponovno, fototipsko izdanje rječnika F. Meninskoga gledamo u tom svjetlu. Naime, važnost rječnika spomenutog autora poznata je odavno u svjetskoj turkologiji. On spada među najobimnije osmanske rječnike svoga doba, a ubraja se, također, u red prvorazrednih izvora za jezikoslovna proučavanja. Mnogi turkolozi, na osnovu transkribirana rječnika F. Meninskoga, pokušavaju ponuditi neku vrstu dijakronijskoga prikaza određenih fonetsko-fonoloških promjena u osmansko-turskome jeziku (Musa Duman), rade transkripcijske verzije poznatih djela iz tog perioda na turskom (npr. Putopis Evlije Čelebija i sl.), pišu različite studije (Develi) itd. Proučavanjem sličnih, latiničnim pismom datih osmanskih tekstova,

osobito u mađarskoj turkologiji, također, dolazi do zanimljivih studija. Rječnik nije rukopisni – štampan je prvi put 1680.

U izdanju Izdavačke kuće "Simurg" iz Istanbula, rječnik sa gramatikom F. Meninskog sadrži šest tomova. Rječnik je za objavljivanje pripremio i dopunio indeksom riječi Stanis³aw Stachowski. Predgovor rječniku dat je dvojezično, na turskom i njemačkom. U njemu S. Stachowski daje osnovne biografske podatke o autoru rječnika, o njegovim radovima iz gramatike i leksikografije, o rječniku *Thesaurus Linguarum Orientalium*, o izvorima za pisanje rječnika, njegovu značaju za znanost i historiju leksikografije i sl. Kako stoji u predgovoru, autor rječnika Franciszek Meninski à Mesgnien (1620-1698) bio je poljski jezikoslovac francuskoga porijekla, školovao se prvo u Rimu, a potom otišao u Poljsku (1647.) gdje je na dvoru učio osmanski od glavnog državnog tumača za istočne jezike W. Bieczyńskoga. Za vrijeme boravka u Istanbulu (1653-54), veliku pomoć pri učenju jezika mu je pružio glavni poljski tumač za jezik pri Porti Wojciech Bobowski. Kad je u Poljskoj umro glavni tumač za orijentalne jezike, Meninski se vraća u Varšavu i preuzima njegovo mjesto na dvoru (1655.), ali ni tu ne ostaje dugo. Vraća se u Istanbul, kako navodi S. Stachowski, u funkciji "neslužbenog špijuna" kralja Jana Kazimierza (1657.). Pošto je u Istanbulu zapao u tešku finansijsku krizu, opet se vraća u Varšavu (1659). Po naredbi kralja Jana Kazimierza po treći put odlazi u Istanbul, ali sada u funkciji papinog izaslanika, kako bi se sreo sa Mehmedom IV i sadriazamom Mehmet-pašom Ćuprilićem (1660). Kad se vratio u Poljsku, Meninski priprema projekt za osnivanje prevodilačke i diplomatske škole za službu na Orijentu, ali projekt mu je vraćen zbog nedostatka materijalnih sredstava. Odlazi u Beč (1662) na dvor kod Habsburgovaca. Bavi se ori-

jentalnim jezicima kao dvorski tumač, odlazi u Tursku s raznim izaslanstvima, postaje dvorski savjetnik (1666.). Zbog afere sa ženom jednog bogatog plemića ulazi i u fizičke obračune i vatrene okršaje, da bi 1669. prekinuo brak sa svojom ženom koja ga napušta. Godine 1669. odlazi u Kudus, Liban, Siriju i Tursku, što mu pomaže pri dodatnom "stručnom" usavršavanju u istočnim jezicima i iste godine umire u Beču. Za života je ostavio nekoliko manjih gramatika i veliki tursko-arapsko-perzijski rječnik. Osim podataka o gramatikama i rječnicima, S. Stachowski navodi i izvore koje je Meninski koristio pri sastavljanju svoga rječnika, kao i napomene o grafijskim znacima.

Fototipsko izdanje rječnika sastoji se od leksema poredanih po redu arapskoga alfabeta, iz sva tri jezika, raspoređenih u dva stupca. U prva tri toma je rječnik, u četvrtom tomu umetnuta *Gramatica Turcica (Ortographia, etymologia, sintaxis, prosodia ...)*, u petom dodatak rječniku *Onomasticum Latino-Tur'-Arabico-Persicum, simul idem Index verborum Lexici Tur'-Arabico-Persici, Quod Latinâ, Germanicâ, aliaruque Linguarum adjectâ nomenclatione nuper in lucem editum*. U šestom tomu dat je kraći indeks turskih riječi

Rječnik i gramatika F. Meninskog zanimljivi su i za proučavanje historije razvitka turkologije u Evropi, pa donekle i za proučavanje historije turkologije u Bosni. Iako Franciszek Meninski à Mesgnien nije bio franjevac, njegov rječnik, makar i fragmentarno, možemo pronaći i u pokojem franjevačkom samostanu u Bosni. Dokaz je to, bez obzira o kojem se jeziku radi, da je u Bosni uvijek bila prisutna ljubav prema knjizi, svejedno na kom jeziku i kojim je pismom bila pisana.

Adnan Kadrić

Hayriye Süleymanoğlu Yenisoğlu, TARİH BOYUNCA SLAV-TÜRK DİL İLİŞKİLERİ: TÜRKÇEDE VE ÖTEKİ TÜRK LEHÇELERİNDE SLAV LEKSİK UNSURLARI, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998, 312 str.

Fenomen jezičkoga posuđivanja star je onoliko koliko je star i fenomen međujezičnih kontakata. Premda se o miješanju jezika i posuđenicama počelo relativno kasno pisati, danas u lingvistici imamo mnoštvo različitih, pa čak i međusobno oprečnih stavova o navedenoj pojavi. Radi ilustracije parafrazirat ćemo samo neke, kako slijedi: a) *miješani jezici uopće ne postoje* (August Schleicher 1850); b) *leksika različitih jezika može sadržavati tragove miješanja, ali gramatička struktura vrlo rijetko, jer jezici vrlo rijetko mijenjaju strukturu izvanjskim utjecajem* (R. K. Rask 1818); c) *ne samo da se mogu posuđivati pojedine riječi nego se i čitav jezik jednog naroda može prenijeti na drugi u određenim okolnostima* (W.D. Whitney 1881); d) *nema jezika koji nije u određenoj mjeri "miješan"* (Hugo Schuchardt 1884) itd. Stavovi o jezičnome posuđivanju i miješanju uglavnom ovise o shvatanju suštine jezika kod nekog jezičara. Neki jezikoslovci prave razliku između miješanja jezika i posuđivanja, pa se čak i protive upotrebi, osobito danas, termina "miješani" jezici. Pošto posuđenica postaje posuđenicom tek kad je iz drugog jezika unesu u svoj jezik nativni govornici tog jezika, jezičko posuđivanje može biti pojava zanimljiva i za druge znanosti, posebno one koje se bave različitim aspektima povijesti kulture i civilizacije. Nije rijetka pojava da se danas pišu knjige koje se bave jezičkim posuđivanjem a imaju druge konotacije, kulturološke ili neke druge naravi, što također treba imati na umu pri njihovome iščitavanju, razumijevanju i analizi.

U izdanju Turskoga jezikoslovnog društva (Türk Dil Kurumu) pojavila se knjiga koja govori o slavensko-turkijskim jezičkim vezama kroz povijest, autorice Hayriye S. Yenisoý. Knjiga predstavlja tek jednu od studija o turkijskim jezicima nakon snažnijeg buđenja turkijske ideje u zadnjem desetljeću 20. stoljeća. Za nas je ona interesantna iz više razloga: a) bosanski spada također u grupu slavenskih (tačnije, južnoslavenskih) jezika, te nas zanima koliko se autorica koristila izvorima i iz Bosne i Hercegovine; b) knjiga predstavlja zanimljiv materijal sa aspekta ekscerpirane leksike iz jezika koji se obrađuju; c) studija sadrži i potrebnu literaturu koja se bavi interferencijom slavenskih i turkijskih jezika uglavnom na razini leksike; d) studija je onomastičkoga karaktera, koja se bavi i statističkim podacima iz istraženih osmanskih dokumenata.

U uvodnom dijelu knjige autorica se bavi susretom slavenskih i turkijskih plemena i naroda u drevnoj prošlosti, pozivajući se na različite izvore a odabirući, čini nam se, informacije koje su gotovo identične i djeluju idilično, bez bilo kakva traga znanstvene skepse, bez navođenja drukčijih teorija i tvrdnji kako bi se pojačala njihova moguća argumentacijska vrijednost u budućim raspravama. Štaviše, termin “turski dijalekti” (*Türk lehçeleri*) i slični termini za brojne turkijske jezike i dijalekte odražavaju trenutnu “međunarodnu” jezičku politiku moderne Republike Turske prema novonastalim zemljama na prostoru srednje Azije. Ti se termini ravnopravno koriste u knjizi i za moderne turkijske jezike i dijalekte kao što se koriste za opis jezika, kako autorica navodi, “turskih” plemena Bulgara, Hazara i Pečenega, što knjigu pomalo udaljava od zapadnih biblioteka a približava je sljedbenicima određene jezične politike u Republici Turskoj. No, to nije slučaj samo s navedenom knjigom. Svaka zemlja, u pravilu, nastoji voditi svoju je-

zičnu politiku, manje ili više u skladu s principima jezikoslovne znanosti i struke.

Naslov je prvoga poglavlja *Slav onomastiği ve bunun Türkçedeki fonetik ve morfolojik adaptasyonu* /Slavenska onomastika i njezina fonetska i morfološka adaptacija u turskom jeziku (str. 15-50). Autorica počinje uobičajenim uvodom o tragovima slavenskih toponima u seldžučkim dokumentima, prelazi odmah na osmanske dokumente nastale na području današnje Bugarske i, zanimljivo, završava poglavlje bez ikakva šireg osvrtu na osmanske dokumente nastale u drugim krajevima Carstva gdje su se govorili drugi slavenski jezici, pa čak ni na području Balkana, što je, sudeći po naslovu poglavlja, jedan od krupnijih propusta. Da pojava bude još izraženija, autorica na isti način pristupa i pisanju o posudenicama u poglavlju *Türkçede Slav Leksik Unsurları* (str. 53-80), gdje se naslovom implicira pisanje i o leksičkim posudenicama iz slavenskih jezika u turski, a piše se zapravo o posudenicama iz bugarskoga u turski. Ni u trećem poglavlju knjige *Eski Sovyetler Birliđi ve Balkan Yarımadası'ndaki Türk Lehçelerinde ve Ağızlarında Slav Leksik Unsurları* (str. 83-138) ne zapažamo promjenu u pristupu – površno pisanje o posudenicama iz drugih jezika i malo detaljnije pisanje o posudenicama iz bugarskog. Štaviše, autorica katkad brka internacionalizme, anglicizme, romanizme i slavizme, što još više smanjuje znanstvenu vrijednost same studije. U cjelini gledajući, studija je, prema svome formalnome ustrojstvu, uglavnom statističke naravi (više od polovine knjige predstavljaju statistički podaci sa bibliografijom; str.141-296), stil je više publicistički nego znanstveni. Vidi se, ipak, da je autorica uložila velik trud da prikaže i statistički procent zastupljenosti posudenicama iz bugarskog u turski u različitim časopisima i kod različitih autora na turskom koji su bugarskoga porijekla. Ipak, pod

snažnim je dojmom bugarske literature, koja ostavlja u sjeni ne samo autoricu nego i samu temu kojom se ona bavi. Možda bi studija sa drukčijim, dakako preciznijim naslovom predstavljala zanimljiv doprinos proučavanju posuđenica iz bugarskog (i tek djelomično ruskog) u različitim turkijskim jezicima koji su sa spomenutim jezicima bili u kontaktu. S obzirom na već objavljene bosanske deftere iz osmanskog perioda, prava je šteta ne nastaviti istraživanje koje otpočela Hayriye S. Yenisoy: za početak, makar onomastičkim proučavanjem toponima i vlastitih imena slavenskoga porijekla u defterima Bosanskoga i Hercegovačkoga sandžaka, gdje se također može govoriti o kontaktu slavenskih i turkijskih jezika, makar na razini ortografske i fonetsko-fonološke adaptacije – pa čak i na morfološkoj razini (npr. tvorba gl. *krç etmek* = *krčiti*, od *krčevina* u nekim defterima). Dakle, bez obzira na navedene primjedbe, knjiga Hayriye S. Yenisoy može biti i podsticajna – kao ideja – za dalja turkološka istraživanja jezičke interferencije bosanskog (kao jednog od slavenskih) i turskog (kao jednog od turkijskih jezika) u našim krajevima na primjeru obrađenih (pa i neobrađenih) historijskih izvora na osmanskom jeziku.

Adnan Kadrić

Ahmet Atilla Şentürk, OSMANLI ŞİİRİ ANTOLOJİSİ, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, 674 str.

Književno stvaralaštvo osmanskog perioda svoj izraz pronašlo je prevashodno u divanskoj poeziji. O privrženosti i predanosti Osmanlija poeziji svjedoče brojni historijski izvori i zapisi. Među njima je i onaj koji je zabilježio jedan zapa-

dni putopisac obilazeći Osmansko carstvo u 16. stoljeću. On u svojim zabilješkama kaže da ga kod Osmanlija najviše fascinira to što baš svako, bez obzira na spol, dob i društveni položaj, izražava osobitu sklonost ka pjesništvu. Tako među više od tri hiljade divanskih pjesnika možemo pronaći pripadnike svih društvenih slojeva – od onih najsiromašnijih pa do najslavnijih osmanskih vladara, ali ono što ih sve neraskidivo veže jeste upravo njihova pripadnost tradiciji divanske književnosti.

Ova bogata umjetnička tradicija ostavila je težak zadatak savremenim istraživačima u njihovim naporima da joj pristupe i obrade je na odgovarajući način, a također i sastavljačima antologija da među ovim obiljem naprave izbor najznačajnijih pjesnika i njihovih djela. Atilla Şentürk u svojoj knjizi *Antologija osmanske poezije* prihvatio se ovako zahtjevne zadaće predstavivši 67 divanskih pjesnika kroz najkarakterističnije primjere iz njihove poezije.

Prikazati ono najinteresantnije i najvrednije iz pjesničke tradicije koja se nje govala šest stoljeća zahtijeva posebnu pažnju i preciznost u izboru kako se ne bi zanemarili svi književno-historijski tokovi, te sve promjene u književno-estetskom ukusu i vrijednostima. Autor u predgovoru ističe da nije imao poseban kriterij kome bi podredio pripremu ove antologije osim da odabere stihove kojima će na najbolji način prenijeti čitaocu atmosferu stare poezije i upoznati ga sa njenim novnim crtama. U isto vrijeme, autor ističe da je želio otkloniti predrasude o divanskoj književnosti kao nečemu što je savremenom čitaocu nedokučivo i teško shvatljivo. Autor je, nastojeći savremenoj čitalačkoj publici u najboljem svjetlu prikazati ovu bogatu književnu tradiciju, za svoju antologiju odabrao, po ocjeni mnogih historičara književnosti, najistaknutije pjesnike iz svakog stoljeća i predstavio

ih kroz njihova najznačajnija i posebno karakteristična djela.

U Şentürkovoju antologiji nailazimo na kronološkim redom klasificirane biografije pjesnika kao i odlomke iz njihovih kasida, gazela i drugih divanskih pjesničkih vrsta, od najranijeg osmanskog perioda pa do samog kraja 19. stoljeća. Među pjesnicima koje je autor predstavio u svojoj antologiji su Süleyman Çelebi, Harîmî, Meâlî, Usûlî, Zâtî, Enverî, Hayalî Bey, Fuzûlî, Taşlıcalı Yahyâ, Nev'î, Bâkî, Bağdatlı Rûhî, Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'îlî-i Kadîm, Neşâtî, Sâbit, Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib, Keçecizâde İzzet Molla i Leskofçalı Gâlib, stvaraoci za čijom poezijom će svakako posegnuti svako ko se zanima za osmansku divansku književnost.

U odnosu na druge antologije divanske poezije, posebnu vrijednost ove knjige predstavlja to što paralelno uz originalne stihove u transkripciji možemo pronaći i njihov prijevod na savremeni turski. Iako sam autor nije pobornik prevodenja divanske poezije jer smatra da njeni stihovi u prijevodu gube mnogo na svojoj ljepoti i vrijednosti i, kako sam kaže, podsjećaju na cvijet koji uvene nakon što je ubran, u predgovoru svoje antologije kaže, kako je ipak nastojao prijevodom bar u izvjesnoj mjeri predočiti čitaocu značenja ovog bogatog književnog stvaralaštva. Možda se upravo iz tog razloga Şentürk ne zadovoljava samo prijevodom već donosi i podrobna objašnjenja za svaki bejt (distih), skrećući pažnju na pjesničke ukrase, simbole i poredjenja. Şentürk ta objašnjenja potkrepljuje ilustracijama koje sadrže minijature, crteže i fotografije sa prizorima iz života u osmanskim periodu. Ove bogate ilustracije u velikoj mjeri doprinose ostvarenju autorove namjere da približi atmosferu divanske poezije savremenom čitaocu. U mističnu atmosferu ove bogate pjesničke tradicije čitaoca uvodi i CD zapis na kojem Talat Sait Hal-

man, veliki poznavalac divanske književnosti, recituje stihove koje je Şentürk odabrao za svoju antologiju. CD zapis koji dolazi uz *Antologiju osmanske poezije* svakako je nešto što doprinosi kvalitetu opremljenosti same knjige i izdvaja je u odnosu na druge antologije te vrste.

Vjerujemo da će *Antologija osmanske poezije* svojim bogato opremljenim izdanjem pobuditi interes šire čitalačke publike za divansku književnost. Čak i ako knjiga Ahmeda Atille Şentürka ne uspije u potpunosti upoznati savremenog čitaoca sa svim dimenzijama ove pjesničke tradicije, sigurno će mu bar malo odškrnuti vrata njene skrivene riznice.

Alena Ramić

Mehmet Kalpaklı, OSMANLI DİVAN ŞİİRİ ÜZERİNE METİNLER. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, 502 str.

Osmanska divanska poezija, kako se danas naziva književna tradicija koja je stoljećima vladala na prostorima Osmanskog carstva, dugo je čekala da u historiji turske književnosti bude na pravi način definirana i ocijenjena. Nova naučna istraživanja i radovi iz ove oblasti, koji su se posebno intenzivirali u povodu obilježavanja 700 godina od osnivanja Osmanskog carstva, učinila su ovu bogatu književnu tradiciju ponovo aktuelnom. U tim novim analizama zapaža se savremeniji i originalniji pristup, što je svakako jedan od puteva da divanska poezija bude adekvatno vrednovana i konačno dobije značaj i mjesto u historiji turske književnosti koje joj zaista pripada.

Jedan od radova koji će svakako doprinijeti promoviranju ove bogate književne tradicije jeste djelo *Tekstovi o osmanskoj divanskoj poeziji* dr. Mehmeda

Kalpaklija, objavljeno 1999. godine. Dr. Kalpaklı za svoju knjigu, koja predstavlja izbor od 95 radova, članaka i kritika različitih turskih i stranih autora, u uvodu kaže: “Priredena je za čitaoca koji želi stvoriti opću sliku o poeziji kod Osmanlija i pronaći na jednom mjestu većinu do sada iznesenih ocjena i kritika o ovoj poeziji” (ix). Kalpaklı je za ovo izdanje prikupio i klasificirao tekstove različitih kategorija, sa različitih geografskih prostora, od klasičnih tekstova autorā poput Latifija i Fuzûlîja, pa do savremenih naučnih istraživanja sprovedenih na prestižnim univerzitetima u Turskoj sa jedne strane, te djela stranih autora sa druge, među kojima nalazimo tekstove još iz druge polovine 19. stoljeća, kada se javlja prvi ozbiljniji interes Zapada za osmansku književnu praksu i kulturu uopće, te radova modernih zapadnih orijentalista i teoretičara književnosti. O raznovrsnosti tih tekstova svjedoči i posljednje poglavlje ovog obimnog djela pod nazivom “Tekstovi o divanskoj poeziji: odabrana bibliografija”, koje, osim što predstavlja svojevrsan vodič za čitaoca kroz dosadašnja proučavanja divanske poezije, ukazuje i na velike napore autora da prikupi i odabere najznačajnije radove među onim što je do danas napisano u ovoj oblasti.

Ahmet Hamdi Tanpınar, jedan od utemeljitelja savremene turske književnosti, u svom članku pod nazivom “Stara poezija” (str. 78-79) izražava posebno divljenje i ljubav prema divanskoj poeziji i naziva je “područjem jednog novog užitka”. Za razliku od Tanpınarovog teksta, jedan dio radova koji su prikupljeni u knjizi Mehmeda Kalpaklija ukazuje na to da ova poezija za sve historičare i kritičare turske književnosti nije baš uvijek bila “područje užitka”, niti da joj je uvijek pridavan značaj koji zavređuje. Negativan stav prema ovoj poeziji posebno se uočava u periodu modernizacije turske književnosti. Jedan od radova koji sadrže negativne

kritike na račun divanskog stvaralaštva je “Stara koncepcija u novoj književnosti” (str. 73-75) Ali Canip Yöntema, u kojem autor doživljava divansku poeziju isključivo kao “dekorativnu umjetnost”. Yöntem smatra da su se divanski pjesnici u velikoj mjeri udaljili od stvarnog života i realnosti, zbog krutih estetskih normi koje su vladale književnom tradicijom tog vremena. Sličan stav iznosi i Fuad Köprülü u svom radu “Život i književnost” (str. 46-48), gdje za divanske pjesnike kaže da “nisu mogli premostiti veliki jaz koji je postojao između njih i života” (str. 66). Nurullah Ataç također spada u autore koji smatraju da je divanska poezija nešto što pripada prošlosti i daleko je od realiteta, pa u svom članku “Stara poezija i revolucija” (str. 80-81) definiše divansku književnu tradiciju kao “dio našeg ranijeg identiteta koga se ne možemo osloboditi” (str. 80).

Ipak, sve kritike i ocjene o divanskoj književnosti u tekstovima koje je Kalpaklı odabrao ne sadrže uvijek negativan sud o ovom književnom stvaralaštvu. Posebno u tekstovima iz klasičnog perioda, koje je autor kronološki klasificirao, nailazimo na izuzetno subjektivne ocjene o divanskoj poeziji. Tekst kojim Kalpaklı započinje svoju knjigu je dio iz Latifijevog predgovora za njegovo djelo “Tezkiye-i Şuara” u kome autor kroz niz primjera pokušava objasniti uzvišenost i ljepotu riječi izrečene u aruz metru. Fuzûlî pak u uvodu svog *Divana* na turskom jeziku kaže: “Oni koji zavide poeziji veliki su griješnici” (str. 16).

Nakon zanesenosti divanskom poezijom autora klasičnog doba, period Tanzimata u turskoj književnosti donijet će jedan novi pogled na književno stvaralaštvo. Tekstovi Namika Kemala, Ziya Paşe i Şemseddina Samija koje je Kalpaklı ovdje uvrstio, odražavaju nove stavove koji su rezultat buđenja nacionalne svijesti kod Turaka sa kraja 19. stoljeća i novih

tendencija ka razvoju i jačanju turskog kao književnog jezika. Za tanzimatske pisce turski jezik je mnogo iznad arapskog i perzijskog, te poezija i proza moraju naći svoj izraz prevashodno u turskom jeziku.

Tekstovi kasnijeg perioda, a posebno oni iz 20. stoljeća, donijet će istraživanjima divanske književnosti nove teorijske pristupe. Dok Yahya Kemal proučava lirizam u divanskoj poeziji, Cemal Kurnaz u svom tekstu "O âh-u" (str. 321-24) kaže kako se i u samom naslovu govori o uzviku "âh", ukazujući na njegove fonetske i semantičke vrijednosti u divanskoj pjesničkoj tradiciji. Mehmet Cavuşoğlu koji insistira na višeznačnosti bejta kao osnovne misaone cjeline u divanskoj poeziji, opisuje bejt kao zagonetku čiji sistem simbola treba riješiti. Murat Belge se, pak, više bavi stilom i predlaže primjenu "stilističkih" metoda Erica Auerbacha u analizi divanske poezije.

Među tekstovima stranih autora koje je Kalpaklı odabrao, pažnju svakako privlači dio knjige *La muse Ottomane* koju je 1853. godine napisao Servan de Sugny. Sugny, u svom radu koji je na turski preveden pod naslovom "Kratka historija turske poezije" (str. 35-41) analizira fenomen divanske književnosti na Istoku, posebno se baveći razvojem te književnosti kod Turaka. Sugny se također osvrće i na karakteristike samog turskog jezika, pa govoreći o nekim njegovim specifičnostima citira riječi velikog mislioca Jonesa: "Turski se čini veoma pogodnim jezikom za pisanje diskusija o moralu" (str. 40-43). Među radovima zapadnih autora sa kraja 19. stoljeća uvršten je i tekst autorice Dore D'Istria pod naslovom "Poezija kod Osmanlija: Metaforička epopeja" (str. 48-51), koji je odlomak iz njene knjige *Le poesie des Ottomans* objavljene 1877. godine. U ovom tekstu D'Istria se suprotstavlja zagovornicima ideje da u turskoj poeziji nema ničeg drugog osim grubog

materijalizma, posebno se zadržavajući na tesavufskoj dimenziji ove poezije.

Misticizam i višeznačnost u divanskoj poeziji svakako su teme koje nastavljaju zanimati zapadne autore i danas. Tako u radu Annemarie Schimmel pod nazivom "Divanska književnost iz perspektive Nijemca" (str. 153-57) nailazimo na zaključak autorice da je "možda najprivlačnija strana ove poezije rješavanje njenih beskrajskih zagonetki" (str. 154). Schimmel također smatra da bi nove generacije u turskoj književnosti mogle stvoriti izvrsnu sintezu između modernog shvatanja umjetnosti i najvrednijih osobnosti klasične divanske poezije, što potkrepljuje primjerom T.S. Eliota koji je ponovo oživio englesku metafizičku poeziju. Za razliku od Schimel, Walter G. Andrews u svom radu "Čitanje osmanske poezije na Zapadu" (str. 369-80) ukazuje na razloge koji sprječavaju razvoj jedne ovakve književne sinteze. Prema Andrews, osnovna prepreka za to je činjenica da moderni sistem književnih vrijednosti počiva na estetici koja je potekla isključivo iz zapadne umjetničke tradicije, te tako svaka analiza književnog produkta sa Istoka neminovno polazi od zapadnih estetskih vrijednosti i sa sobom nosi "politiku orijentalizma".

Pored tekstova savremenih stranih autora, u Kalpaklijevoj knjizi možemo pronaći i brojne radove turskih književnika među, kojima posebnu pažnju privlače članci s početka šezdesetih godina 20. stoljeća. Među njima svakako treba istaći tekst pod nazivom "Neşati je i danas skrivena voda" (str. 245-47) İlhana Berka, u kome autor poriva u najskrivenija značenja Neşatijevog pjesništva poredeći ga sa francuskim pjesnikom Mallarmeom za koga kaže: "Da je Mallarme mogao čitati Neşatija, mislim da bi on najbolje shvatio njegovu sudbinu" (str. 246). Za razliku od Berka njegov savremenik, pjesnik Turgut Uyar smatra da divanske pjesnike treba

čitati i analizirati upravo u ovozemaljskom i svjetovnom kontekstu, a ne sa aspekta misticizma, kako se prakticiralo do tada.

U tekstovima o divanskoj književnosti česta tema su i fonetske osobine, melodičnost i ritam ove poezije. Posebno u radovima “Muzički model za strukturu osmanskog gazela” (str. 349-357) Waltera Feldmana, “Elementi harmoničnosti u divanskoj poeziji: Ritam” (str. 438-45) Müh-sina Macita i “Divanska poezija i muzičko-književna kritika” (str. 445-54) Kemala Silaya, nailazi se na stavove koji u prvi plan stavljaju glasovne vrijednosti divanske poezije, što su, po mišljenju samih autora upravo i osnovni elementi za analizu značenja i strukture poezije.

Knjiga Mehmeda Kalpaklija, koja je produkt dugotrajnog prikupljanja, analize i odabira tekstova među brojnim do sada napisanim radovima, člancima i kritikama o divanskoj književnosti, ujedno bi se mogla nazvati svojevrsnim atlasom koji nas vodi kroz čarobni svijet klasične osmanske poezije. Ovaj obimni “atlas” u kome se na jednom mjestu mogu naći najrazličitiji stavovi i pristupi književnoj tradiciji kod Osmanlija, koji su se kroz stoljeća razvijali i mijenjali, bez sumnje će pobuditi interes kako u naučnoistraživačkim krugovima tako i među svim poklonicima divanske poezije.

Alena Ramić

Ebu 'l-Kasem Firdusi, SĪMĀY-E ROS-TAM DAR ŠĀHNĀME. IZBOR IZ ŠĀHNAME. /Priredio dr. Golamreza Sotude/ Enteshārāt-e dānešgāh-e Tehrān 1369., 138 str.

Povodom obilježavanja hiljadugodišnjice nastanka iranskog nacionalnog epa *Šahname*, izdat je izbor stihova pod nazivom *Šimāy-e Rostam dar Šāhnāme* (Lik Rustema u Šahnami).

Šahnama je krunsko ostvarenje nacionalne epike Iranaca iz 10. stoljeća i predstavlja legendarnu i poetizovanu historiju Iranaca od najstarijih vremena do VII vijeka, kada je Perzija pala pod arapsku upravu.

U 9. i 10. stoljeću sticanjem nacionalnih sloboda i nastankom manjih nezavisnih iranskih država, javlja se pokret sa naglašenim iranskim nacionalizmom i patriotizmom. Nastajanjem samostalnih iranskih država budi se nacionalni ponos i želja za isticanjem nekadašnje veličine i sjaja. To je vrijeme epskog raspoloženja i nastanka velikih epova, od kojih je najveća i najpoznatija Firdusijeva *Šahnama*, za koju se s pravom može reći da je ovog autora uvrstila u red nacionalnih veličina Irana.

Osnovna Firdusijeva poruka u ovom epu je obnova, sloboda i procvat Velikog Irana, što je često korišteno da se probude patriotska osjećanja Iranaca. Naime, poslije dolaska nacionalne dinastije Safavida u Iranu u 16. st., da bi ostvarili nacionalno jedinstvo Iranaca, posebnu pažnju posvećuju *Šahnami*. Čak i u Indiji, u 16. i 17. stoljeću, u vrijeme formiranja države velikih Mogula, posvećuje se velika pažnja ovom epu. I, sve do danas, traje interesovanje za *Šahnamu*.

Šahnama je pisana deri perzijskim jezikom što je uticalo na njenu popularnost među narodom. Iran po nacionalnom sastavu predstavlja konglomerat raznih na-

roda i plemena: Perzijanci, Turkmeni, Kurdi, Beluči, Šahsuni, Kaškajci, Luri, Jermeni, Azeri i druge manjine sa svojim jezicima i dijalektima. U ovom šarenilu naroda gdje je zajednički bio samo deri jezik, Firdusijev spjev sa svojom tematikom i sadržajem odigrao je značajnu ulogu.

Periodizacija ovog epa mogla bi se svesti na tri kruga: legendarno-mitološki, herojski i historijski. Historijski krug je centralni i najbolji dio epa, odnosno ima karakteristike prave nacionalne iranske epike. Ovaj izbor od 1000 bejtova, kojim se opisuje najistaknutiji lik junaka Rustema u *Šahnami*, većim dijelom pripada herojskom krugu *Šahname*. Rustem je legendarni junak iz dugih i neprestanih iransko-turanskih ratova, čijom smrću biva završen herojski period *Šahname*.

Firdusi oslikava Rustema, ukratko, kao čovjeka koji je oličenje velikodušnosti, čestitosti, junaštva, snage duha i tijela, vještine, vjernosti, dobrote srca, ispravnosti i plemenitosti. Firdusi, čija je želja bila da vidi takvog čovjeka kao svog sunarodnjaka, svojim talentom i maštom, kao i uz pomoć narodne predaje i lokalnih legendi, oslikao je takav lik u Rustemu. Rustem je oličenje iranskog naroda. On se bori voden visokim idealima ljubavi prema zemlji.

Smatra se da su Rustem, kao i neki drugi junaci iz *Šahname*, bili historijske ličnosti Sistana iz doba Eškanida, koji su zbog svojih podviga ušli u narodnu predaju na istoku Irana i pripisana su im sva svojstva legendarnih junaka

Kroz 1000 izabranih stihova pratimo Rustema od rođenja, njegovo odrastanje, susrete sa prijateljima i neprijateljima, podvige i, na kraju, njegovu pogibiju. Rustem se bori protiv divova, aždaha, zmija, lavova, vukova, divljih slonova, a tu je i legendarna, snažna ptica Simurg, koja ima ulogu vile u životima iranskih ju-

naka. Tu su i stihovi koji se odnose na izbor iz Firdusijevih promišljanja o životu.

Na kraju, mora se kazati da je knjiga štampana u kolor izdanju. Čuveni iranski kaligraf Israfil Širči ispisao je ove stihove talik pismom. Knjiga je ilustrovana minijaturama sa prizorima iz *Šahname* (iz jednog rukopisnog primjerka sa početka 10. stoljeća H.), kao i kaligrafskim priložima već pomenutog kaligrafa.

Sabaheta Gačanin

W. Montgomery Watt. DER EINFLUSS DES ISLAM AUF DAS EUROPÄISCHER MITTELALTER. Aus dem Englischen von Holger Fliessbach und mit einem Vorwort von Ulrich Haarmann. Verlag Klaus Wagners, Berlin 1988, 1992, 2001., 124 str. (11 ilustracija).

Pred nama je delo Montgomery Watta *The Influence of Islam on medieval Europe* (Edinburg, 1972), zapravo zbirka predavanja koja je ovaj arabista održao u zimu 1970. godine na *College de France* u Parizu. Danas je prevedena i na nemački jezik, budući da je tema knjige, veze i isprepletenost zapadnohrišćanskog i islamskog sveta, u međuvremenu postala još aktuelnija.

U uvodnom delu U. Haarmann ističe da je za muslimane srednji vek – dakle, kako ga mi shvatamo, vreme između 700. i 1500. godine – veoma značajan. Tada su oni bili nosioci nadmoćne kulture. Nije li papa Jovan VIII (872-882) plaćao danak Saracenima, čija je moć dosezala do Latiuma? Nije li jedan drugi držalac Svete stolice, Silvester II (999-1003) kao prvi učenjak hrišćanske Evrope upotrebio arapske brojeve pošto je – tako hoće legenda – studirao matematiku i astronomi-

ju kod jednog arapskog učitelja u Kordovi? I nije li Fridrih II Hohenstaufen, imperator, koji se, oko 1240. godine, raspitivao kod islamskih učenjaka o problemu večnosti ili stvaranja sveta, kao i o Aristotelovim *Kategorijama*, bio, kulturom, jedan od njih? Nisu li, najzad, fiziologija i hirurgija bile više vekova u domenu muslimanskih lekara, jer oni su očuvali i dalje razvijali antičku medicinu. Avicenin medicinski priručnik *Kanon* ostao je klasično delo za sve buduće lekare i u Zapadnoj Evropi do duboko u novi vek. Ukratko, u znaku islama nastala je srednjovekovna mediteranska visoka kultura, a iz nje uspon Evrope u novi vek.

Knjiga *Uticao islama na evropski srednji vek* podeljena je na sledeća poglavlja: *Islam u Evropi, Trgovina i tehnika, Arapski doprinos prirodnim naukama i filozofiji* (matematika i astronomija, medicina, logika, metafizika), *Rekonkvista i krstaški pohodi, Prirodne nauke i filozofija u Evropi, Islam i evropska slika o sebi*.

Sa raznih aspekata ova tema je već istraživana, ali ovde autor ima nameru da islamski uticaj sagleda i vrednuje u njegovoj celini, drugim rečima, šta je značila za Evropu konfrontacija sa islamom. Piše, kaže on, sa stanovišta poznavaooca islama, a ne kao medievista, a muslimani nisu za njega strana sila koja je prodrila u Evropu već predstavnici jedne kulture čiji se značajni doprinos može utvrditi na velikom delu Zemljine kugle. Ovo istraživanje islamskog uticaja tim je značajnije što danas hrišćani i muslimani, Evropljani i Arapi, sve više i više žive zajedno "u jednom svetu", a slika islama koju smo baštinili od srednjovekovnih hrišćanskih autora bila je u mnogo čemu izopačena. Ona se u poslednjih sto godina nešto popravila. "Ipak, mi Evropljani smo slepi za kulturni dug koji imamo prema islamu. Mi potcenjujemo i ignoriramo obim i značaj islamskog uticaja na naše kulturno nasleđe. U interesu naših

dobrih odnosa sa Arapima i muslimanima mi moramo priznati koliko dugujemo islamu".

A kulturni uticaj islama na Evropu bio je, pre svega, proizvod muslimanskog osvajanja Španije i Sicilije. Za razliku od Germana, Slovena, Ugara i Normana – koji su se nalazili na nivou plemenskog društva – Arapi su bili predstavnici jednog svetskog carstva, koji će u naredna tri veka postati nosioci najviše civilizacije i kulture na ogromnom prostoru između Atlantika i Afganistana. Istorija preoblikovanja antičkih kultura Prednjeg istoka u islamsku kulturu ima, za Watta, upravo nešto neverovatno i očaravajuće. Jer, sa osvajanjem Iraka, Sirije i Egipta dospela su pod arapsku dominaciju neka od velikih duhovnih središta Bliskog istoka. Mnogi nosioci ranijih kultura prešli su na islam i započeo je jedan duhovni proces previranja koji će potrajati stolećima. Na tom području sakupljala su se vekovna iskustva o gradskim civilizacijama, koja su dosegala do Sumeraca, Akadijaca i faraonskog Egipta. I sve što je u tim milenijumima bilo vredno dobilo je tada svoj novi arapski izraz. S druge strane, u Evropi je Karlo Veliki održavao diplomatske odnose sa slavnim bagdaskim halifom, Harunom ar-Rašidom, kao i sa njegovim kasnijim neprijateljem, omajadskim emirom u Španiji. I ovim putem je u Evropu mogao prispeti glas o veličini i moći islamskog sveta.

Širenju islamske kulture pripomogla je i trgovina (uz zanate), koja u islamskoj civilizaciji ima poseban značaj. Ima područja (delovi Afrike i Azije) gde je do islamizacije došlo zahvaljujući poslovnim ljudima. Evropa je uvozila iz islamskog sveta pre svega potrošna dobra, a izvozila sirovine (ponajviše drvo i gvožđe) i robove.

U nautičkoj tehnici Evropa je preko Arapa upoznala portulane, a tu su i arap-

ske reči sa područja moreplovstva u evropskim jezicima (admiral, šalupa, barka, monsun), kao i obimnija i preciznija znanja iz geografije.

Zatečeni sistem za navodnjavanje u Španiji Arapi su značajno popravili koristeći iskustva koja su sakupili na Prednjem istoku. Uporedo sa izgradnjom sistema za navodnjavanje stižu i poljoprivredne kulture koje traže dosta vode, kao šećerna trska, pamuk, limun, pomorandža, patlidžan, artičoka, kajsija i pirinač. Naravno, tu su i razne industrije; proizvodi se luksuzna roba za domaću upotrebu, ali i za izvoz, kao prelepe tkanine od vune, lana ili svile. Visoko razvijena je i keramička industrija, a tajnu obrade kristalnog stakla Arapi su otkrili još u drugoj polovini 9. veka u Kordovi.

Okvir za ovaj luksuzni život davale su veličanstvene građevine, koje mi nazivamo "mavarskim", a u koje su ušli postojeći građevinski materijali kao i ranije iberijske tehnike zidanja, potkovičasti luk, naprimer.

U stvaranju odgovarajućeg nivoa ukusa u višim slojevima društva bio je značajan uticaj istočnih centara, Medine i Bagdada. A značajni posrednik u tom poslu bio je muzičar i pevač Ziryab (živeo u Kordovi od 822. do 857. godine), koji je kao mladić pevao i igrao pred Harunom ar-Rašidom. Ali, Ziryab nije unapredio samo umetnost pevanja i muziciranja; on je i bio i *arbiter elegantiarum*, poput jednog Petronija, a imao je i kulinarsko obrazovanje; umeo je da priprema različita jela, a doneo je i mnoge recepte sa Istoka. On je uveo i redosled jela u svečanim prilikama, koji traje do danas. Svoju pažnju posvećivao je i frizuri, nezi tela i garderobi, što je sve u otmenim slojevima mavarske Španije naišlo na veliki odziv.

Inače, u muzičkoj teoriji i praksi Španije Arapi imaju značajan udeo.

U "prijatan život" spada i poznavanje knjiga, čija je proizvodnja za Arape bila olakšana upotrebom papira (poreklom iz Kine). Prva fabrika hartije izgrađena je u Bagdadu 800. godine. Iz Španije i Sicilije upotreba papira širila se prema Zapadnoj Evropi, ali će prve fabrike u Nemačkoj i Italiji biti izgrađene tek u XIV veku.

"Prijatan život" Arapa u Španiji bio je, ustvari, urbani život. Tako su i danas u španskom jeziku mnoge reči iz područja komunalne uprave i kontrole trgovine arapskog porekla. U Španiji su hrišćani, kao i muslimani, verovatno vladali arapskim; ipak, u svakodnevnom životu govorio se jedan romanski dijalekt sa delimično arabiziranim vokabularom. Hrišćani koji su živeli pod muslimanskom vlašću identifikovali su se, osim u vršenju religioznih obreda, tako jako sa islamskom kulturom, da su nazivani Mozarapima.

O privlačnosti arapske kulture za hrišćane svedoči i život na sicilijanskom dvoru, naročito u vreme vladavine Rožea II i Fridriha II, dvojice "krštenih sultana Sicilije", kako su ih nazivali. Ovi kraljevi živeli su u jednom luksuznom miljeu sličnom onom u Kordovi; preuzeli su i arapsku nošnju, kao i mnoge njihove društvene manire. Negovala se arapska poezija koja je, preko narodne poezije (koja je iz nje nastala) mogla uticati na ranoitalijansku poeziju. Kraljevi su imali muslimanske službenike i savetnike i uzimali su učenjake iz Sirije i Bagdada pod svoju zaštitu.

Ugladeni način življenja širio se, postepeno, iz Španije i Sicilije prema severu. A širenju islamske kulture u Zapadnoj Evropi doprineli su donekle i utisci krstaša po povratku iz islamskih zemalja.

Ako se u svoj svojoj celini sagleda arapsko eksperimentisanje, razmišljanje i pisanje, uvida se da se evropske prirodne nauke i filozofija bez Arapa ne bi tako rano mogle razviti. Arapi nisu bili prosto oni koji su prenosili grčku misao, već

pravi nosioci kulture. One discipline koje su im bile dostupne očuvali su žive obogatiji ih postavljanjem novih pitanja. Kada su oko 1100. godine Evropljani počeli ozbiljno da se zanimaju za prirodne nauke i filozofiju svojih neprijatelja, ove discipline bile su u svom zenitu. I pre nego što su Evropljani u njima mogli uopšte da napreduju, morali su da nauče od Arapa sve što je bilo da se nauči. Već pomenuti *Kanon* Avicene (Ibn Sina, umro 1037.) preveden je u XII veku na latinski jezik, a u XVI veku imao je čak dvadeset izdanja. Zna se da su medicinske knjige prevedene na arapski još u ranom VIII veku, a u Bagdadu je 800. godine izgrađena bolnica. I u mavarskoj Španiji bilo je uglednih lekara, naročito među filozofima. Izuzetan arapski doprinos medicini su radovi az-Zahrawija (ili latinski, Abulcasisa, umro posle 1009.) o hirurgiji i hirurškim instrumentima. Još u XIV veku bilo je u Španiji arapskih lekara koji su pisali o kugi, koju su doživeli u Granadi i Almeriji. Njima je bio poznat zarazni karakter ove bolesti.

Kada je reč o rekonkvisti, Watt ističe da su Arape u Španiji tek rastuće hrišćansko samopouzdanje i ekspanzija hrišćanskih država na severu naveli da sebe vide kao muslimane i braniocce islamske zemlje. A ideja krstaškog pohoda dala je izvestan podstrek istraživačkim putovanjima, koja su dovela do otkrića Amerike i morskog puta za Indiju preko Rta dobre nade. Za muslimane, pak, krstaški pohodi bili su je-dva nešto više od niza graničnih sukoba.

Odnos Zapadne Evrope prema Arapima bio je dvojak; s jedne strane duboko usadeni strah, a sa druge divljenje združeno s priznanjem arapske nadmoćnosti. Nakon zauzeća Toleda (1085), konačnog osvajanja Sicilije (1091) i pada Jerusalima (1099) ovaj strah je bio znatno manji. Sada su zapadni Evropljani mogli nepristrasnije da se okrenu duhovnoj kulturi Arapa kojoj su se divili. Tako je počelo proučavanje odgovarajućih arapskih dela

i prevodenje najznačajnijih među njima na latinski. Sa XIII vekom završava se to sjajno doba prevodenja (Toledo i drugi gradovi) sa arapskog na latinski jezik.

Na kraju, autor Watt se pita: šta je za Evropu značio susret sa islamom?

Kompleks niže vrednosti Zapadne Evrope prema islamskoj civilizaciji izražavao se na različite načine. A da bi se taj kompleks kompenzirao, Evropljani su morali izopačiti sliku islama. Slika islama koju su stvorili hrišćanski učenjaci toga vremena omogućila je drugim hrišćanima da vode borbu protiv muslimana kao borbu svetla protiv mraka. "Rat svetla protiv mraka" – to dobro zvuči. "Ali u našem postfrojdovskom vremenu – kaže dalje autor – znamo da je mrak koji pripisujemo našim neprijateljima projekcija mraka u nama samima, koji nećemo sebi da priznamo. Tako posmatrano, izopačenu sliku islama treba shvatiti kao projekciju tamne strane evropskog čoveka".

Najzad "imajući u vidu sve aspekte srednjovekovne konfrontacije hrišćanstva i islama, jasno je da je uticaj islama na zapadno hrišćanstvo bio veći nego što se to obično uzima. Islam je, dalje – kaže Watt – dao Evropi ne samo mnoge materijalne proizvode i tehnička otkrića, dao joj je ne samo duhovni podsticaj na polju prirodnih nauka i filozofije, već joj je dao i podstrek da stvori jednu novu sliku o sebi samoj. Budući da se Evropa borila protiv islama, nipodaštavala je uticaj Saracena, a preuveličavala svoju zavisnost od grčko-rimskog nasleđa. Tako imamo, mi Evropljani danas, na pragu ere Jednog sveta, važan zadatak da to pogrešno davanje prioriteta popravimo i bezuslovno priznamo šta mi dugujemo Arapima i islamskom svetu".

Knjiga je snabdevena naučnim aparatom (anotirana bibliografija) i skromno ilustrovana.

Olga Zirojević

Henry Corbin, ISLAM U IRANU: DUHOVNI I FILOZOFSKI OBZIRI, I – IV. /Prijevod dr. Rešida Hafizovića/ Bemust, Sarajevo 2001., XXVII + 337; IX + 386; XVIII + 359; XXV + 484 str.

Mada postoji u svijetu dosta literature o šiizmu, kod nas se veoma malo zna o njemu. Knjiga koju prikazujemo predstavlja do sada najpotpuniji uvid u iransko-islamsku filozofiju. Sam Henry Corbin (1903-1978), zaljubljenik u islamsku religiju, posebno u šijsku duhovnost, proveo je dvadeset godina u istraživanju islamske filozofije, kako bi prezentirao svijetu anti/filozofiju anti/historije ili anti/historiju anti/filozofije u obimnom djelu *En Islam iranien*, I-IV, Gallimard, Pariz 1971-72, a koja je, zahvaljujući prijevodu dr. Rešida Hafizovića, predstavljena i našoj kulturnoj javnosti. Do sada ovo djelo nije prevedeno niti na engleski niti na perzijski jezik.

U sveobuhvatnoj analizi golemog korpusa sufijske i šijske literature, u disciplinarnom, interdisciplinarnom i doktrinarnom promatranju, sam Corbin se dvojio između sufijskog šiizma i šijskog sufizma, kao i o tome da li da pravi stvarnu ili lažnu razliku između sunijskog i sufijskog šiizma. Međutim, u krajnjoj analizi autor se izdizao iznad doktrinarnog cjepidlačenja unutar sufijskog korpusa, koncentrišući se na proučavanje duhovnog obzora iranske duše. Henry Corbin je, pored šijske ezoterijske tradicije, odnosno ezoterijske tradicije islama, dobro poznavao i ezoterijske tradicije drugih religija.

Sam autor, u pogledu svoje motivacije da predstavi jednu duhovnu tradiciju, kaže:

“... islamski svijet nije monolitan. Postoji iranski islam, kao što postoji onaj turski, indijski, indonežanski, malajski itd... Unutar islamske zajednice iranski svijet je, od početka, oblikovao jednu za-

jednicu čija osebujna svojstva i vokacija mogu se rasvijetliti samo ukoliko se promotri iransko duhovno obzorje tako cjelovito oblikovano prije i od početka islama. Islamski Iran je bio sastavni dio najvećih filozofa i mistika islama; za njih se spekulativno mišljenje nikada ne odvaja od svojih plodova i svojih praktičnih učinaka, niti, pak od onoga što mi jednostavno, danas zovemo socijalnim miljeom.”

U prvom svesku, *Obziri duodecimalnog šiizma*, autor izlaže aspekte duodecimalnog šiizma kroz slijedeća poglavlja: Šiizam i Iran, Šiijski pojam o dvanaest Imama, Duhovna borba šiizma, Fenomen Svete Knjige, Ezoterizam i hermeneutika, Profetologija i imamologija i Značenje Imama za šijsku duhovnost.

Drugi svezak, naslovljen sa *Sohrawardi i perzijski neoplatonici*, posvećen je filozofiji *Išraka* i perzijskim platoničarima kroz sedam poglavlja: Golemi životni naum, “Orijentalna” teozofija, Svjetlost mazdejske Slave i angelologija, Svjetlost slave i Sveti Gral, “Kazivanje o purpurnom anđelu” i iranskoj mističnoj gesti, Kazivanje o zapadnom izgonstvu i gnostička gesta i “Orijentalna” tradicija.

Treći svezak obuhvata dvije knjige: *Ruzbehan Baqli Širazi i sufizam vjernih ljubavi* posvećena je iranskom sufizmu kojeg predstavlja veliki učitelj sufizma Ruzbehan Baqli Širazi, šejhu al-Išrak, kroz poglavlja: Ruzbehan iz Širaza, Naoblačenje srca i iskušavanje zastora, Diarium spirituale, Jasmin vjernih ljubavi i Unutarnje hodočašće, dok knjiga *Šiizam i sufizam* koja tretira odnos između šiizma i sufizma kroz djela četiri autoriteta XIV i XV stoljeća u poglavljima: Haydar Amoli, šiijski teolog sufizma, Anonimna rasprava o sedam ezoterijskih smislova Qur’ana, Tipologija duhovnjaka prema Sa’inoddinu ‘Ali Torkeh Isfahaniju, Sedam čovjekovih duhovnih organa prema ‘Alaoddawletu Semnaniju.

Četvrti svezak obuhvata petu, šestu i sedmu knjigu. Peta knjiga *Isfahanska škola 7*, opisuje preporod filozofske misli u safavidskom periodu čiji je centar bio Isfahan, sa slijedećim poglavljima: Ekstatičke ispovijesti Mir Damada, Mola Sadra Širazi, Qazi Sa'id Qommi. Šesta knjiga *Šejhije škola* kroz naslove Šejh Ahmad Ahsa'i, Nasljednici Šejh Ahmada Ahsaija i Neka doktrinarna pitanja predstavlja život i učenje ovog duhovnog učitelja, kao i njegove nasljednike, dok sedma knjiga *Dvanaesti imam i duhovno viteštvo* sadrži poglavljia sa podnaslovima Hagiografija Dvanaestog imama, Ka vremenu "Velikog iščeznuća" i Duhovno stvaralaštvo.

Na kraju je *Pogovor* prevodioca ovog vrlo značajnog djela, koje je ovim prijevodom predstavljeno bosanskohercegovačkoj kulturnoj javnosti.

Ovo četvorotomno Corbinovo djelo trebalo bi da uputi neupućene u duhovnost šiizma i otvori dijalog zasnovan na temeljima islamske duhovnosti.

Sabaheta Gačanin

Henry Corbin, ISLAMSKA FILOZOFIJA U IRANU XVII I XVIII STOLJEĆE /s francuskog preveo Rešid Hafizović/. Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo 2002., 570 str.

Henry Corbin (1903-1978) francuski znanstvenik, orijentalista, filozof i historičar religije i ovom knjigom je dao značajan doprinos upoznavanju islamske filozofije, napose islamske filozofije u Iranu, i njenom predstavljanju svjetskim naučnim krugovima, a što je, opet, zahvaljujući trudu prevodioca prof. dr. Rešida Hafizovića, predstavljeno i našoj naučnoj i široj javnosti.

Ova knjiga predstavlja, ustvari, antologiju iranskih filozofa i filozofske misli XVII i XVIII stoljeća u Iranu, kada su, za vladavine safavidske dinastije, filozofija i teozofija ('irfān) doživjele procvat. Isfahanska filozofska škola, koja je postigla svoju zrelost i vrhunac u ovom periodu, dala je brojne predstavnike filozofske misli u uspjela da trgne iz apatije islamsku filozofiju nakon upada i razaranja Mongola.

U uvodnoj riječi prevodioca, pod naslovom *Filozofija egzila*, istaknuto je da nije jedina nepravda u tome da islamska filozofija nema svoje pravo mjesto u hramu ukupne filozofijske mudrosti, nego i to da islamska filozofija, prisutna u savremenim historijama filozofije, nije prepoznata kao autentično pregnuće muslimanskih filozofa već je ocijenjena kao vrsta plagijata i promišljanja tuđe kulture i tradicije. Sasvim suprotno tome, vrednovanje islamske filozofije i duhovne kulture općenito mora se vršiti "... u svom vlastitom duhovnom miljeu i svojoj genuinoj profilaciji koja nema nikakve veze sa onim što pretpostavlja filozofijsko naslijeđe kavalifikativa "peripatetik" i "neoplatonik" (str. 15). Osnovni razlog nerazumijevanja islamske filozofije, te tako i njenog neprihvatanja kao autentične i kvalitativno drugačije misli od strane Zapada jeste "...da se islamska eshatologija bitno razlikuje od one judeo-kršćanske, tako što se ozbiljenje ove potonje dešava na Zemlji, s ovu stranu zvijezda, dok se ozbiljenje islamske eshatologije započinje ozbiljivati sa puninom kozmičkog vremena, da bi se u punini ozbiljilo u metakozmičkom i metapovijesnom vremenu, u svijetu simbola ('ālam al-miṭāl) i kraljevstvu metafizičkog znakovlja ('ālam al-hāhūt)."

Ova antologija, koja je rezultat dugotrajnog istraživanja autora pod nadzorom njegovog prijatelja i istomišljenika Sayyeda Jalaloddina Aštijaniya, ima za cilj da ispuni prazninu u priručnicima sa po-

glavljima o islamskoj filozofiji koja sadrže samo velika imena srednjovjekovne skolastike. Nakon smrti Ibn Rušda, sa Muhyiddinom ibn 'Arabijem i Šihabuddinom Yahya Sohraverdijem, nazvanom i Šeyhu 'l-išrāq, započinje preporod mišljenja i duhovnosti koji traje sve do danas. Kombinacija Sohraverdijeva *išrāqa* sa teozofskom metafizikom Ibn 'Arabija sa ezoterijskim udjelom tradicionalnog svjedočenja šiitskih imama uslovljava pojavu duhovne kulture čije je žarište u "orijentalnom islamu", naročito u islamu Irana.

Načelno se iranski filozofi mogu podijeliti na *maššā'ūn* – peripatetike, i *išrāqiyūn* – "platonike Perzije" (učenici i nastavljači filozofije Sohraverdija), mada se odlike i jednih i drugih ne mogu precizno razgraničiti. Stoga ova antologija kroz tri knjige daje pregled najznačajnijih filozofa i mislilaca u Iranu XVII i XVIII stoljeća.

Knjiga I obuhvata život i kratak presjek djela Mir Damada (u.1040/1631-32), Mir Fendereskija (u.1050/1640-41), Molla Sadra Širazija (u.1050/1640-41), Radžab 'Ali Tabrizija (u. 1080/1669-70), 'Abdurrazaq Lahidžija (u. 1072/1661-62), Hosayn Khwansarija (u. 1098/1686-87), Molla Šamsa Gilanija (XI/XVII stoljeće), na čijem kraju se nalazi rekapitulacija učenja predstavljenih filozofa.

Knjiga II obuhvata život i djelo drugih sedam velikih iranskih filozofa: Sayyed Ahmad 'Alawi 'Amili Isfahanija (umro oko polovine XVII st.), Molla Mohsen Fayz Kašanija (u. 1091/1680), Mohammada ibn Reza ibn Agayanija (XVII st.), Šayha Hosayna Tonkabonija (u.1105/1694), Qawamoddina Razija (XVII st.), Mohammada Rafi' Pir-Zadeh (XVII st.), te Molla Mohammad-Baqir Sabzavarija (u. 1090/1679).

Knjiga III, koja je osebujna po susretu neoplatonizma i tradicije šiitske teozofije, predstavlja pet velikih mislilaca du-

odecimalnog šiizma: Qazi Sa'id Qommi-ja, Aga Mirza Hasan Lahidžija (u. 1121/1709), Molla Na'ima Taleqanija (u. nakon 1152/1739), Fazel Hindi Bahaod- din Mohammad Isfahanija (1062/1652-1134/1722) i Molla 'Abdorrahim Dama- vandija (umro oko 1750).

Ovakvo djelo, koje ima za cilj inkorporiranje iranskih filozofa u krug "univerzalne filozofije", doprinos je historiji ljudske misli općenito, kao i doprinos re- vitalizaciji islamske kulture i civilizacije.

Sabaheta Gačanin

Oleg Grabar, MOSTLY MINIATURES: AN INTRODUCTION TO PERSIAN PAINTING. Princeton University Press, Princeton and Oxford 2000., 167 str.

Samo spominjanje perzijskog slikarstva asocira nas na prekrasno iluminirane rukopise ukrašene malim i živopisnim sli- kama – minijaturama, koje su svaka za se- be festival boja. Remek-djela perzijskog slikarstva su svakako minijature, koje su, uglavnom, služile za ilustraciju književnih djela, ali tu su murali i sitna keramika ukrašena slikama, čija potpuna recepcija zahtijeva i vizuelni i intelektualni napor.

Sam naslov knjige, *Uglavnom minija- ture: Uvod u perzijsko slikarstvo*, na ek- splicitan način pojašnjava nakanu Olega Grabara, renomiranog historičara islam- ske umjetnosti, profesora na Princetону i dugogodišnjeg profesora Aga Kan Fon- dacije na Harvardu, da uvede publiku na Zapadu u svijet perzijskog slikarstva, odnosno minijature.

Ova knjiga, ustvari, prijevod je knjige sa francuskog *La peinture persane: Une introduction* objavljene 1999. godine. Knjiga je obogaćena sa 79 ilustracija u boji i 10 crno-bijelih ilustracija.

Grabar se trudi da uvede čitaoca u svijet islamske kulture u Iranu od srednjeg vijeka do modernog vremena. Kroz poglavlja o različitim aspektima perzijskog slikarstva, on daje njegovu historiju i karakteristike koje ga definiraju. Nakon dugogodišnjeg izučavanja historije islamske umjetnosti, Oleg Grabar zaključuje da su osobitosti historijske pozadine ove umjetnosti rezultirale osebnim karakteristikama: jake boje, dematerijalizacija prostora, suptilne evokacije emocija sa simultanom lirikom i epikom. Perzijsko slikarstvo se odlikuje jedinstvenim stilom koji je u najužoj vezi sa perzijskom poezijom i islamskim misticizmom. Umjetnički svijet Zapada, tek na početku 20. st., počeo je otkrivati perzijsko slikarstvo. Matisse i Kandinsky bili su među prvim modernistima koji su inkorporirali attribute perzijske umjetnosti u svoj rad, inspirirani njegovom upotrebom čiste geometrije i žive palete boja. "Draž perzijskog slikarstva leži u njegovoj kompleksnosti koja potpuno zaokuplja i na iznenađujući način govori o velikim pitanjima o prirodi umjetnosti i percepciji svojih remek-djela", kaže autor ove knjige.

Autor nas uvodi u perzijsko slikarstvo kroz pet poglavlja knjige.

U *Uvodu* (str. 2-5) autor ukratko objašnjava šta su karakteristike perzijskog slikarstva, pod čime se najčešće podrazumijeva minijatura. Autor naglašava da se bavio perzijskim slikarstvom do kadžarskog perioda (oko 1730. godine). Perzijsko slikarstvo, a posebno minijatura, kao dio umjetničkog mozaika u okrilju svekolike islamske civilizacije ima svoje osobenosti u odnosu na arapski ili turski segment. Snaga perzijskog slikarstva je u tome da su njegova remek-djela, iako sa dubokim korijenima u vlastitoj kulturi, postala univerzalna, tj. pripadaju svjetskoj baštini.

Prvo poglavlje *Kratka historiografija* (str. 7-13) je esej o perzijskom slikarstvu.

Sva istraživanja perzijskog slikarstva na kraju 20. st., po Grabaru, kreću se u tri pravca. Prvi je tradicionalni pravac, koji se, uglavnom, sveo na predstavljanje različitih zbirki iz ove oblasti i kompilacije monografija pojedinih rukopisa ili slika. Autor ovaj pristup naziva *arheološkim*, s obzirom na to da nam čini dostupnom informacije koje pružaju slike i rukopisi. Drugi pravac su detaljne studije o različitim aspektima ovih minijatura, a koje služe da se ustanovi "vokabular i gramatika perzijskog slikarskog jezika". Međutim, identifikacija jezika ove umjetnosti ne vrši se samo kroz vizuelne opservacije nego i kroz historijske i književne tekste. Ova vrsta rada, po njemu, jeste semiotička, pošto uključuje identifikaciju i interpretaciju znakova ovog slikarstva. Ova dva pravca, *arheološki* i *semiotički*, osnova su trećem pravcu, tj. historiji perzijskog slikarstva, koju ne čini samo zbir detalja predstavljenih hronološki, već situiranje perzijskog slikarstva unutar kulture iranofonskog svijeta i socijalne strukture Irana, a potom unutar umjetnosti muslimanskog svijeta i, općenito, unutar univerzalne historije svijeta. Ovako ambiciozan projekat, koji obuhvata i historiju i estetiku, po riječima autora Grabara, za sada nije moguće realizirati, pa je ova knjiga samo mali korak u tom pravcu.

Kroz drugo poglavlje *Izvori i resursi* (!?) (str. 16-29) autor ukazuje na razna ograničenja zbog kojih je perzijsko slikarstvo "više skriveno od očiju", te ga nije moguće valorizirati u potpunosti i ovaj vrsti umjetnosti dati cjelovitiji pristup. Naime, brojne zbirke rukopisa u kojima se nalaze minijature dostupne su isključivo naučnicima i stručnjacima ili su u ograničenom vremenskom periodu izložene očima javnosti, da bi se, po instrukcijama stručnjaka, izbjegla oštećenja na slikama koje uzrokuje svjetlost. U ovom poglavlju O. Grabar nabroja izvore perzijskog slikarstva i kategorizira ih na arhe-

ološke izvore, tekstove, te zbirke i pojedinačne rukopise, uz sugestije o mogućnostima i ograničenjima u pogledu njihove dostupnosti. Arheološki izvori obuhvataju iskopavanja i istraživanja koja se odnose na preislamsku umjetnost i spomenike, uglavnom u Centralnoj Aziji. Tekstualni izvori o perzijskom slikarstvu su, ustvari, informacije iz hronika, geografskih opisa, odnosno iz gotovo svih klasičnih žanrova arapske i perzijske proze, pa čak iz teoloških i putopisnih djela. Ove informacije se odnose uglavnom na pojedince ličnosti ili događaje. Grabar navodi pet dokumenata i rasprava koje se direktno odnose na slikarstvo, sa različitom dokumentarnom vrijednošću. Što se tiče samih minijatura, najbogatije zbirke se nalaze u Istanbulu – Tokapi Saraju, Muzeju turske i islamske umjetnosti i Univerzitetskoj biblioteci. Najbogatije zbirke nakon Istanbula nalaze se u Parizu (Bibliothèque Nationale), Londonu (British Library), Beču (Nationalbibliothek), Berlinu (Staatsbibliothek), u Dublinu (The Chester Beatty Library), kao i u Univerzitetskoj biblioteci Oxforda (Bodleian), biblioteci Akademije znanosti u St. Petersburgu, staroj carskoj biblioteci u Teheranu, zvanoj Gulistan. Neki važniji rukopisi mogu se naći i u drugim javnim i univerzitetkim bibliotekama širom svijeta. Postoji dosta i privatnih kolekcija, koje su rijetko dostupne široj javnosti ili se čuvaju u trezorima švicarskih i drugih banaka. Sadržaj jednog broja privatnih kolekcija publikovan je kroz kataloge i različite prigodne publikacije.

U poglavlju *Historijski i kulturni kontekst* (str. 32-81) autor daje hronološku periodizaciju perzijskog slikarstva situirajući ga u historijski i kulturni kontekst kroz šest perioda: sogdijski period u Centralnoj Aziji (7-8 st.), period Ilhanida u Bagdadu i Tebrizu (1290-1340), rani period Timurida u Samarkandu, Tebrizu i Heratu (1390-1450), kasniji period Timurida, posebno u Heratu (1450-1500), vladavina

dinastije Safavida, posebno za vrijeme Šaha Tahmaspa (1524-76) i Šaha Abbasa (1588-1629) i period između 1630-1730., kada slikarstvo prekida vezu sa tradicionalnim. U okviru svakog ovog perioda date su ilustracije slikarstva kao i osnovna djela, bibliografije i različiti komentari pojedinačnih karakteristika tog perioda.

U poglavlju četiri, *Glavne teme perzijskog slikarstva* (str. 84-121) autor nastoji utvrditi najčešće teme ove umjetnosti i vrijednosti kojima su slikari inspirisani u umjetničkom izražavanju. U perzijskom slikarstvu Grabar nalazi slijedeće tematske kategorije: historiju, religiju, životinje, epiku, lirski romantizam, realizam i ornamentiku. Bitno je naglasiti da su ove kategorije najčešće u interakciji i da se većina njih, ako ne i sve, zajedno mogu naći u velikim majstorskim djelima 16. st. Po autoru, ove tematske kategorije trebale bi se uzeti kao vrsta genetskog koda perzijskog slikarstva koje je svoj procvat doživjelo u safavidskom periodu.

Zadnje, peto poglavlje *Estetika perzijskog slikarstva* (str. 123-146), rezimira ukratko estetiku perzijskog slikarstva. Glavne umjetničke karakteristike perzijskih minijatura po Grabaru su blistave boje i obilje živosti, dovedeni gotovo do apsurda u svom bogatstvu, što rezultira onim što on naziva kultom detalja i kako kaže "... gledatelj može otkriti viziju gdje je sve lijepo stoga što su se na desetine posebnih tehnika s vremenom toliko usavršile da mogu da iskažu svaki detalj svake slike i tako zauvijek zabilježe veličanstvene tajne koju svako od nas može otkriti i zavoljeti."

Slijedi popis korištene literature po poglavljima (str. 148-156), potom *Bibliografija* svih objavljenih radova do danas u vezi sa perzijskim slikarstvom (str. 157-161) i, na kraju, *Indeks termina i imena* (str. 162-167).

GAZI HUSREV-BEGOVA BIBLIOTEKA U SARAJEVU, KATALOG ARAPSKIH, TURSKIH, PERZIJSKIH I BOSANSKIH RUKOPISA, SVEZAK SEDMI. Obradili Haso Popara i Zejnil Fajić. Al-Furqān, Fondacija za islamsko naslijeđe – Rijaset Islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo, 1420/2000., XXV + 568 + 14 faks. + 14 str.

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu nastavlja sa objavljivanjem kataloga rukopisa ove renomirane institucije koja u svojim sadržajima čuva na hiljade rukopisa od neprocjenjive vrijednosti za izučavanje pisanog naslijeđa širom islamskog svijeta, a posebno naslijeđa na orijentalnim jezicima, nastalog ili prepisivanog stoljećima u Bosni i Hercegovini i njoj susjednim geografskim prostorima.

Na tom planu se ubrzano radi zahvaljujući potpori Fondacije za islamsko naslijeđe al-Furqān iz Londona, koja pokriva finansijske troškove objavljivanja serije kataloga rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke.

U *Uvodnoj riječi* (str. VII-VIII) predsjednik fondacije al-Furqān u kratkim crtama predstavlja sve vidove pomoći koje ova fondacija čini na planu očuvanja i zaštite rukopisnog i štampanog fonda Gazi Husrev-begove biblioteke, dok se u *Predgovoru* (str. IX) izražava zahvalnost na pomoći ovoj Fondaciji i, posebno, njenom predsjedniku, što su omogućili da se objavi i ovaj, sedmi svezak kataloga rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke.

Obradivači ovog sveska su u *Uvodu* (str. XI-XII) iznijeli osnovne principe katalogizacije rukopisa ove biblioteke koji se kontinuirano provode kroz sve do sada objavljene sveske kataloga. Tu su istaknuti najstariji rukopisi u ovoj biblioteci iz oblasti koje ovaj svezak obuhvata, posebno su naglašeni domaći autori pojedinih djela, a ukazano je i na rukopise na bo-

sanskom jeziku, koji se u najvećem broju nalaze u našim, domaćim rukopisnim zbirkama.

Sva tri navedena teksta objavljena su i u prijevodu na engleski jezik (str. XIII-XVIII), a na kraju knjige i u prijevodu na arapski (posebna paginacija, 14 str.). Kao obavezni dijelovi kataloga rukopisa, koji upućuju korisnike na principe katalogizacije i referencijalne izvore za navedenu rukopisnu građu, doneseni su *Izvori i literatura* (str. XIX-XXIV), te predstavljena *Transkripcija* (str. XXV) korištena u Katalogu.

Sedmi svezak kataloga rukopisa ove biblioteke sastoji se iz dvije zasebne cjeline u kojima su rukopisi obrađeni od strane dvojice autora. Prvi dio predstavljaju rukopisi djela iz stilistike i metrike (naravno i mnogih drugih koja su ovdje obrađena kao druga, treća i ina u jednom kodeksu, kako je to već ustaljeni princip obrade rukopisa u svim katalozima Gazi Husrev-begove biblioteke) i obradio ih je Haso Popara, a drugi dio su rječnici, koje je obradio Zejnil Fajić. I pored zajedničkih principa obrade, svaki od autora je u svoj dio obrade unio neke specifičnosti kojih u drugom dijelu nema.

Prvi dio kataloga, koji obuhvata djela iz oblasti stilistike i metrike, broji 240 kodeksa sa ukupno 416 djela. Daleko najveći broj djela iz ove dvije oblasti je na arapskom jeziku, samo poneko na turskom, dok je na bosanskom samo jedno djelo iz oblasti stilistike.

Ukupni dojam koji se stiče uvidom u katalog je temeljitost u pristupu kataloškoj obradi svakog pojedinačnog rukopisa, navođenje izvora relevantnih za podatke o samom djelu, njegovom autoru, komentatoru ili prevodiocu, dakle o podacima koji se ne mogu naći u samom rukopisu, ali koji su veoma važni za situiranje autora i njegovog djela u određeno vrijeme. Kako je najveći broj ovdje obra-

denih djela na arapskom jeziku, svakako da je višetomna Brockelmann-ova *Geschichte der Arabischen Litteratur* prvo među referencijalnim djelima kojima se autor koristio, ali je enciklopedijski rječnik *Mu‘ğam al-mu‘allifin* autora ‘Umar Riḏā Kahhāla korišten kao polazni izvor za određivanje redoslijeda u pisanju imena arapskih autora (ime, kunya, laqab).

Drugi dio kataloga obuhvataju rukopisni primjerci rječnika i u njemu je u 308 kodeksa obradeno 457 djela, uključujući i djela koja nisu iz ove oblasti, ali koja su se tu našla uz rječnik kao prvo djelo u kodeksu. Pored rječnika arapskog jezika i dvojezičnih rječnika u kombinacijama arapskog sa turskim i perzijskim, te turskog ili perzijskog sa druga dva jezika, određeni broj rukopisa predstavljaju trojezični i višejezični rječnici u kombinaciji ovih jezika i bosanskog, što je posebno karakteristično za rukopisne zbirke na našim prostorima i predstavlja važan izvor za izučavanje leksike bosanskog jezika u prošlosti.

U cilju svrsishodnijeg korištenja kataloga za proučavanje naše kulturne prošlosti, bilo bi dobro da se podaci o vakufima, mektebima, medresama i sl., a koji se odnose na naše krajeve, donose i u originalu, jer su to bilješke koje imaju izuzetnu vrijednost za naše kulturno naslijeđe, a ovo je pravo mjesto da se one predstave javnosti prilikom kataloške obrade pojedinih rukopisa, jer će tako sigurno dospjeti do potencijalnih korisnika ovih informacija.

Već je ranije spomenuto da postoje neke razlike u pristupu obradi teksta između dvojice autora u knjizi. U dijelu gdje se radi o autorskom pristupu samoj kataloškoj obradi razlike mogu postojati. Međutim, neke razlike tehničke prirode je svakako trebalo ujednačiti, a to se posebno odnosi na pisanje imena kao npr. ‘*Umar* i ‘*Uṫmān*. (u prvom dijelu), odno-

sno ‘*Omar* i ‘*Uṫmān* (u drugom dijelu), što je imalo uticaja i na indekse, pa se ova imena u njima javljaju pod slovima “o” i “u”.

Faksimili pojedinih stranica iz nekoliko rukopisa doneseni su na kraju da ukažu na manuskripte koji se po nekim svojim karakteristikama posebno ističu, prije svega na najstarije rukopise iz ove zbirke, neke kaligrafski zanimljive rukopise, autografe i sl.

Na kraju ovog prikaza, potrebno je još jednom reći da je objavljivanje svakog od svezaka kataloga rukopisa Gazi Husrevbegove biblioteke još jedan vrijedan rezultat dugotrajnog i strpljivog rada na katalogizaciji rukopisne građe u ovoj biblioteci i novi doprinos izučavanju pisane riječi na orijentalnim jezicima, kako u Bosni i Hercegovini tako i širom islamskog svijeta.

Lejla Gazić

GAZI HUSREV-BEGOVA BIBLIOTEKA U SARAJEVU, KATALOG ARAPSKIH, TURSKIH, PERZIJSKIH I BOSANSKIH RUKOPISA, SVEZAK OSMI. Obradio Mustafa Jahić. Al-Furqān, Fondacija za islamsko naslijeđe – Rijaset Islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo, 1421/2000., XXI + 564 + 14 faks. + 8 str.

Osmi svezak Kataloga rukopisa Gazi Husrevbegove biblioteke obuhvata rukopise iz oblasti gramatike arapskog, turskog i perzijskog jezika, a obradio ih je Mustafa Jahić. Ovaj svezak predstavlja nastavak rada na obradi rukopisa iste tematike koje je u šestom svesku kataloški obradio isti autor. Knjiga je radena na osnovama metodološkog pristupa u obradi rukopisa koji je primjenjivan u okviru

dosad objavljenih svezaka iz serije kataloga rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, a principi obrade su identični kao u šestom svesku.

U ovom svesku su predstavljena 304 naslova gramatičkih djela sadržana u obuhvaćenih 503 rukopisna kodeksa. Ukupan broj obrađenih naslova je daleko veći, jer su po sistemu obrade u knjigu ušla i sva djela iz jednog kodeksa bez obzira na njihovu oblast, tako da broj ukupno obrađenih naslova obuhvata 1013 djela.

Nije potrebno ponovno napominjati sa koliko teškoća i neizvjesnosti se sreće svaki obrađivač rukopisa kada pred sobom ima jedno rukopisno djelo ili kodeks sa dva i više zasebnih, često i tematski potpuno različitih djela. O tome se do sada dosta govorilo, ali taj problem ostaje uvijek aktuelan.

I u osmom svesku Kataloga je u *Uvodu* (str. IX-X) ukazano na osnovne principe obrade i sadržaj ovog sveska, te opisano stanje u kataloškoj obradi i objavljivanju kataloga rukopisa ove biblioteke. Isti tekst je preveden na engleski i arapski jezik. U knjizi su također, kako je to uobičajeno za kataloge rukopisa, predstavljene *Izvori i literatura* (str. XV-XVI) i *Transkripcija* (str. XXI).

Sama materija podijeljena je na slijedeće dijelove: Gramatika – Arapski rukopisi (str. 3-313), Turski, perzijski i bosanski rukopisi (str. 315-365); Sintaksa – Arapski rukopisi (str. 369-466), Turski rukopisi (str. 467-481); Neidentificirani rukopisi bez početka i kraja djela (str. 483-497), te na kraju indekse: Indeks naslova – arapskim pismom (str. 501-510) i u transkripciji (str. 511-520), Indeks autora (str. 521-529), Indeks prepisivača (str. 531-535), Indeks vakifa i vlasnika (str. 537-543), Indeks mjesta (str. 545-550), Indeks prevodilaca (str. 551), Signaturni indeks (str. 553-558) i Kataloški indeks (str. 559-564).

Iz rasporeda građe vidljivo je da je daleko najveći broj rukopisa na arapskom jeziku i da su to prvenstveno rukopisi koji predstavljaju nastavak obrade rukopisa iz šestog sveska Kataloga koji obuhvataju gramatička djela, te je kod navođenja korištenih izvora citiran i ovaj svezak Kataloga. Iako su i u cjelini daleko malobrojniji, rukopisi na turskom, perzijskom i bosanskom jeziku svrstani su u dijelu *Gramatika* zajedno, bez podjele na ove jezike pojedinačno, dok su u dijelu *Sintaksa*, pored arapskih, još samo turski rukopisi.

Ukupni dojam koji se stiče uvidom u ovaj svezak kataloga je ozbiljnost u pristupu kataloškoj obradi svakog pojedinačnog rukopisa, popisu korištenih izvora za pojedina djela, autore, komentatore ili prevodioc, iako bi se možda moglo i češće kao izvor koristiti djelo Carla Brockelmannna *Geschichte der Arabischen Literatur* – prvorazredno referencijalno djelo za rukopise na arapskom jeziku, budući da je najveći broj ovdje obrađenih djela upravo na arapskom jeziku. Naravno da i svi drugi navedeni izvori, posebno katalozi rukopisnih zbirki u kojima se određeno djelo nalazi, imaju svoje puno opravdanje za mnoge buduće korisnike ovog kataloga, koji će moći upoređivati iste rukopise iz različitih zbirki.

U ovom svesku kataloga treba posebno ukazati na jedan zanimljiv pristup onim rukopisima koje nije bilo moguće identificirati kod obrade. Takvi rukopisi, odnosno fragmenti rukopisa, nisu uvršteni u odsjeke prema oblasti i jeziku, nego su predstavljani u posebnom odjeljku pod naslovom *Neidentificirani rukopisi bez početka i kraja djela* (str. 483-497). Tako ovi rukopisi nisu preskočeni kod obrade, a za njih su doneseni oni podaci koji su se mogli naći u samom rukopisu, te dat njihov tehnički opis.

Objavljivanjem osmog sveska Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosan-

skih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu nastavljen je rad na prezentaciji naučnoj i široj javnosti još jednog dijela ove zbirke izuzetne vrijednosti, a istraživačima djela iz oblasti koje obuhvata ovaj svazak Kataloga, olakšan put na korištenju izvorne rukopisne građe.

Lejla Gazić

GAZI HUSREV-BEGOVA BIBLIOTEKA U SARAJEVU, KATALOG ARAPSKIH, TURSKIH, PERZIJSKIH I BOSANSKIH RUKOPISA, SVEZAK DEVETI. Obradio Haso Popara. Al-Furqān, Fondacija za islamsko naslijeđe – Rijaset Islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo, 1422/2001., XXIX + 608 + 13 faks.

U posljednje vrijeme posebno intenziviran rad na obradi rukopisa u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu i objavljivanju kataloga ovih rukopisa, rezultirao je još jednom knjigom. To je deveti svezak *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*. Katalošku obradu rukopisa u ovom svesku izvršio je Haso Popara, a knjiga obuhvata rukopisna djela ili kodekse u kojima je prvo djelo iz oblasti *Uvod u islamsko pravo (uṣūl al-fiqh)* i *Islamsko pravo (al-fiqh)* i predstavlja nastavak na obradi manuskripata koji su bili obrađeni u drugom svesku kataloga iz serije kataloga rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke. I ovaj svezak je raden na principima koji su primjenjivani u svim do sada objavljenim knjigama kataloga ove rukopisne zbirke.

Knjiga sadrži *Uvod* (str. XI-XIII) na bosanskom, engleskom (str. XIX-XXI) i arapskom jeziku (na kraju, bez paginacije), u kome je obrađivač u najkraćim crtama iznio metode rada sa osnovnim prin-

cipima koji su zacrtani kroz sve do sada objavljene sveske kataloga ove rukopisne zbirke, istakao oblasti koje ovaj svezak obuhvata sa nekim karakteristikama tematike i rukopisa iz ovog sveska kataloga, te posebno ukazao na referencijalne izvore kojima se koristio u identifikaciji autora i njihovih djela. Na kraju se osvrnuo i na problem transkripcije kao gorući problem u ovakvim knjigama u kojima se prepliću transkripcije iz različitih jezika – arapskog, turskog i perzijskog, a posebno problem prenošenja pojedinih imena ili naziva lokaliteta sa bosanskog jezika u arapsku grafiju.

Ovaj svezak obuhvata katalošku obradu ukupno 551 rukopisnog kodeksa, a u njemu je, u skladu sa principima obrade svih djela u kodeksu u kome je prvo djelo iz oblasti koja se obrađuje, sadržana obrada ukupno 784 djela iz islamskog prava kao osnovne discipline obrađene u ovom svesku, ali i drugih disciplina u koje tematski spadaju drugo i, eventualna, ostala djela iz svakog obrađenog kodeksa.

Rukopisi su prilikom obrade raspoređeni na dvije osnovne grupe: *Uvod u islamsko pravo (uṣūl al-fiqh)* i *Islamsko pravo (al-fiqh)*. Prva grupa obuhvata ukupno 35 rukopisnih kodeksa u kojima su svi prvi rukopisi u kodeksu na arapskom jeziku. Druga, daleko brojnija grupa, koju čine rukopisi iz oblasti islamskog prava (*al-fiqh*) kao osnovne discipline i prve u pojedinom kodeksu, podijeljena je na: a) Arapske rukopise, b) Turske rukopise i c) Bosanske rukopise. Iako se kao početna djela u rukopisnim kodeksima u ovom svesku ne nalaze djela na perzijskom jeziku, ipak djela na ovom jeziku ima kao drugih ili nekih kasnijih jedinica u pojedinim kodeksima, tako da je potpuno opravdano navođenje i perzijskih rukopisa u naslovu knjige, a time se i ne prekida kontinuitet serije koja u svom naslovu ima i perzijske rukopise.

Oblast islamskog prava koja je obuhvaćena u ovoj knjizi je sama po sebi područje u kome su djela pisana uglavnom na arapskom jeziku, te je sasvim normalno da je najveći broj rukopisa obrađenih u ovom svesku upravo na arapskom jeziku. Među njima je opet najviše onih koji tretiraju pitanja hanefijske pravne škole, od kojih su brojna djela služila kao udžbenici u obrazovnim ustanovama na svim nivoima, te kao priručnici za svakodnevnu upotrebu u institucijama pravnog sistema. Budući da je i područje Bosne i Hercegovine, kao dio Osmanskog carstva, u ovom segmentu života njegovalo hanefijsku pravnu školu, izuzetno veliki broj rukopisa iz ove oblasti se na razne načine donosio na ove prostore, ali se i prepisivao ovdje, bilo za potrebe predavača u vjersko-prosvjetnim ustanovama ili za potrebe funkcionera šerijatsko-pravnog sistema. Na pojedinim rukopisima čak je navedena bilješka da su prepisivani za svoje potrebe.

Posebnu karakteristiku ovog sveska kataloga čini nekoliko rukopisa iz 7/13. i 8/14. stoljeća koji se rijetko mogu naći u rukopisnim zbirkama širom svijeta i od kojih su neki prepisani još za života ili kratko iza smrti njihova autora. Koliko su muftije iz naših krajeva pokazivale interesovanje za fikhska djela koja su upotrebljavali kao priručnike u svakodnevnoj praksi, najbolje ilustruje podatak da je jedan takav priručnik iz 17. stoljeća za svoje potrebe otkupio jedan muftija iz Livna (R-8115, kataloški broj 5634).

Pored brojnih domaćih prepisivača, u ovom svesku su zastupljeni i pojedini domaći autori koji su pisali na arapskom jeziku, a među njima i oni koji su pisali na bosanskom jeziku arapskim pismom.

Svi ovi podaci pokazuju da je bilo potrebno izuzetno mnogo truda i dosta vremena da se ovako brojna i često raznovrsna djela unutar jednog kodeksa, njih

ukupno 784 – od čega 539 na arapskom, 233 na turskom, 4 na perzijskom i 8 na bosanskom jeziku arapskim pismom – kataloški obrade sa svim onim podacima koje u tu obradu ulaze. U ovakvim knjigama obrađivači se povremeno susreću i sa različitim podacima o pojedinim autorima i njihovim djelima koje nalaze u referencijalnim djelima iz ove oblasti, pa je to onda dodatni napor kako razriješiti dileme koje se javljaju kod identifikacije pojedinih autora ili djela, pri čemu se mora posebno voditi računa o vremenu u kome nastaje neki rukopis ili u kome živi neki autor, a ponekad i o disciplinama u kojima se on kao stvaralac iskazuje da bi se mogle isključiti neke dileme o autorstvu na koje obrađivač nailazi u različitim izvorima. Naravno da uvijek ostaje mogućnost nekog pogrešnog navoda, ali je tendencija da tih pogrešaka bude što je moguće manje.

Na kraju knjige su dodati indeksi: *Indeks naslova* (arapskim pismom), *Indeks naslova u transkripciji*, *Indeks autora*, *Indeks prepisivača*, *Indeks vakifa*, *Indeks bivših vlasnika* i *Indeks mjesta*. Svi ovi indeksi olakšavaju traženje određenih podataka kod korištenja kataloga, a u tu svrhu su donesene i *Kongruencije brojeva* u oba smjera, tj. redni broj u katalogu – broj rukopisa u zbirci, i obratno.

Dakle, i ovaj svezak Kataloga, kao još jedan u nizu, u posljednje vrijeme intenziviranog rada na objavljivanju kataloga rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, predstavlja novi doprinos boljem upoznavanju rukopisnog naslijeđa na orijentalnim jezicima u našoj zemlji. Nadati se je da će i budući svesci, koji se marljivo pripremaju u Biblioteci, biti uskoro na uvidu naučnoj i široj javnosti kod nas i u svijetu.

Lejla Gazić

Michal Fárek, PERSKÉ RUKOPISY V NARODNÍ KNIHOVNE ČESKÉ REPUBLIKY/ PERSIAN MANUSCRIPTS IN THE NATIONAL LIBRARY OF THE CZECH REPUBLIC, Memoriae Mundi Series Bohemica.- Národní knihovna České republiky, Albertina icome Praha s.r.o., Československá obchodní banka, a.s., Praha 2000, 44 str. + 1 CD-ROM

Nacionalna biblioteka u Pragu po prvi put izdala je dva kataloga orijentalnih rukopisa: *Katalog arapskih rukopisa* i *Katalog perzijskih rukopisa*, čime je dala svoj doprinos UNESCO-ovom programu *Memory of World*, koji ima za cilj promoviranje značaja dokumenata kao svjedoka kontakata i koegzistencije različitih kultura na Planeti.

Katalog perzijskih rukopisa autora M. Fareka, kojeg imamo pred sobom, sasvim je moderno koncipiran katalog, štampan dvojezično – na češkom i engleskom. Naime, preporukom eksperata za rukopise izvršena je katalogizacija perzijskih rukopisa (kao i prethodno arapskih rukopisa) u digitalnoj formi. Katalog obuhvata dva dijela. Uvodni dio na 44 stranice, štampan u koloru i ilustriran sa oko 40 faksimila rukopisa i minijatura iz perzijskih rukopisa, ustvari je kratki pregled historije perzijske književnosti u kojem se, hronološki i u historijskom kontekstu, spominju svi autori i njihova djela iz *Kataloga*. Drugi dio, koji je kataloški, dat je na CD-ROM-u.

Iz uvoda saznajemo da su se rukopisi, uglavnom, kupovali iz zbirke evropskih orijentalista ili direktno iz zemalja arapskog govornog područja, te Turske, Irana ili Indije. Veliki broj ovih rukopisa otkupio je profesor J. Rypka u Turskoj nakon I svjetskog rata. Zbirka orijentalnih rukopisa pohranjena je u Odjelu za rukopise i inkunabule Nacionalne biblioteke Republike Češke u Pragu, uključuje

i perzijske rukopise. Svaki od njih nosi signaturu XVIII B sa slijedom brojeva od 1 do 148. Rukopisi Kur'ana sa perzijskim prijevodom uključeni su u zbirke arapskih rukopisa, dok su rukopisi perzijske poezije turskih autora ili turski komentari perzijskih književnih djela obrađeni među turskim rukopisima.

Zbirka perzijskih rukopisa je raznolikog sadržaja. Uglavnom preovladava poezija, gdje nalazimo divane čuvenih i manje poznatih perzijskih autora čija imena ne možemo naći u klasičnim antologijama. Iz seldžučkog perioda, vremena nacionalne renesance Iranaca, nalazimo rukopisne kodekse sa imenima perzijskih pjesnika kao što su Enveri, Hakani, Nizami, te prozno djelo *Merbanname* Varavanija. Među rukopisima sufijske književnosti nalazimo autore Sanajija, Attara, Rumija, Sultan Veleda, a iz vremena mongolske invazije rukopise sa imenima velikih autora kao što su Sadi, Hafiz, Savadži i drugi. Iz doba Timurida tu su imena Katibija, Džamija i Hatifija. Pjesnička produkcija iz safevidskog perioda, uglavnom iz 16. st., predstavljena je autorima tzv. indijskog stila – Molla Vahši, Muhammed Urfi, Fejjazi, te Mirza Muhammed Saib Tebrizi. Književnost kadžarskog perioda (od kraja 18. st. do 1925.) obuhvata uglavnom panegiričku poeziju (Nešat, Huma, Mahmud-Mirza Kadžar, Galib, Abdul-Kadir Gilani, Zebihi). Osim toga, zbirka sadrži antologije perzijske poezije, književne biografije, epistolarnu književnost, tezkire i prozu. U zbirci Nacionalne biblioteke postoje i rukopisi iz drugih naučnih oblasti – filologije i leksikografije, religije, filozofije i logike, medicine i astronomije, geografije, geomantije i historiografije.

Nekoliko rukopisnih kodeksa djelimično su pisani na turskom – u dijelu gdje su komentari na klasična perzijska djela. Najstariji rukopis datira iz 792. godine (Nizami, br. 114), a najmladi potiče s po-

četka 20 st. Što s tiče obima, ima ih koji sadrže samo nekoliko stranica do onih koji sadrže više od hiljadu stranica i većina ih je pisana na teritoriji današnjeg Irana, na prostoru nekadašnjeg Osman-skog carstva, u centralnoj Aziji ili Indiji. Nekoliko kodeksa sadrži minijature (br. 87, 88, 131, 146) čiji broj varira do 1 do 62 u jednom rukopisu (br. 146).

Što se tiče kataložskog dijela, već smo rekli da je na CD-ROM-u. Opis svakog rukopisa sadrži slijedeće elemente bibliografske deskripcije:

- naziv (u transkripciji i na perzijskom), sadržaj i obim djela;
- signaturu;
- ime autora;
- mjesto i vrijeme prijepisa, ako je poznato;
- fizički opis rukopisa, te paleografska i kodikološka obilježja rukopisa;
- kratke biografske bilješke o autoru ili komentatoru;
- umjesto početka i kraja rukopisa, moguće je vidjeti jednu ili više stranica rukopisa i minijature, ukoliko postoje u rukopisu (u normalnoj i uvećanoj veličini).

Dakle, opis rukopisa nije dat na uobičajen način, već je digitalizacijom moguće da se kod nekih djela vide veći dijelovi rukopisa.

Moramo dodati da je standard za strukturiranje digitalnih dokumenata (DOBM format) ujedno i standard UNESCO-ovog programa *Memory of World*, pa je skraćena verzija CD ROM-a dostupna i na Internetu na WEB stranici programa *Memoriae Series Bohemica* (URL <http://digit.nkp.cz>)

Treba istaći činjenicu da je projekat obrade i objavljivanja *Kataloga perzijskih rukopisa*, kao i ranijeg *Kataloga arapskih rukopisa*, sponzorirala Československá obchodni banka, što je svakako omogućilo da ovi vrijedni dokumenti budu dostup-

ni široj javnosti, ne samo u Republici Češkoj nego i u cijelom svijetu.

Katalog perzijskih rukopisa je veoma važna publikacija u domeni pristupa neistraženom kulturnom naslijeđu drugih kultura i naroda. Digitalna tehnologija daje šansu istraživačima i naučnicima iz cijelog svijeta da izučavaju dosada neobjavljene vrijedne dokumente. Istodobno, ovo je doprinos virtualnoj reintegraciji perzijske kulturne baštine.

Sabaheta Gačanin

Ibrahim Alajbegović Pečevija, HISTORIJA. Predgovor, prijevod, uvod i bilješke Fehim Nametak. El-Kalem i Orijentalni institut 2000., knj I, 1520-1576., 431 str.; knj II, 1576-1640., 436 str.

Historija Ibrahima Alajbegovića Pečevije u prijevodu prof. dr Fehima Nametka objavljena je 2000. godine u izdanju El-Kalema i Orijentalnog instituta. Ova knjiga proglašena je izdavačkim poduhvatom El-Kalema za tu godinu, ne samo zbog njenog značaja kao historijskog izvora i književnog djela, nego i zbog izvanrednog prijevoda Fehima Nametka, vrsnog poznavaoa osmanskog turskog jezika, institucija osmanskog sistema i orijentalno-islamske civilizacije. Za prijevod je korišteno izdanje na osmanskom jeziku iz 1860-61. godine, zatim latinično izdanje Bekira Sidki Baykala (Ankara 1981.) i Murata Uraza (Istanbul 1968.), kao i rukopis Pečevijine *Historije* iz biblioteke Sulejmaniye u Istanbulu (Hamidiye, No 613). Knjiga ima dva dijela: prvi dio sadrži *Predgovor* (str. 5-14), *Uvod* (str. 15-16), te *Historiju Osmanskog carstva* od početka vladavine sultana Sulejmana I 1520. godine do kraja vladavine sultana Selima 1575. godine, dok drugi

dio obuhvata razdoblje od početka vladavine sultana Murata III 1576. godine do smrti sultana Murata IV 1640. godine. Na kraju su dodati *Kazalo imena* (str. 410-412) i *Rječnik* (str. 422-427).

Ibrahim Alajbegovi Pečevija jedan je od najpoznatijih bošnjačkih pisaca koji su stvarali na turskom jeziku, ali i jedan od poznatijih historičara Osmanskog carstva. Rođen je u Pečuhu u Mađarskoj 1570. godine. Potiče iz porodice koja vodi porijeklo od srednjovjekovnog bosanskog plemstva. Njegov pradjed Kara Davud-beg imao je posjede u Bosni i bio je silahdar na dvoru sultana Mehmeda II Fatih, a kasnije bosanski alajbeg. Pečevijin djed Džafer-beg bio je među prvim saradnicima i savjetnicima čuvenog bosanskog sandžakbega Gazi Husrev-bega. Isticao se u borbama za osvajanje Mađarske, a često je vojevao po Bosanskoj krajini sa čuvenim Malkoč-begom. U boju na Mohačkom polju (1526.) učestvovao je sa svojih osam sinova, od kojih je jedan bio i Ibrahimov otac. Majka Ibrahima Pečevije bila je iz čuvenog roda Sokolovića, sestra Ferhad-pašina. Kada je imao samo 14 godina, Ibrahimu je umro otac i on tada odlazi svome daidži Ferhad-paši u Banja Luku. Kada je Ferhad-paša premješten u Budim, sa sobom je poveo i svoga sestrića. Iako nije stekao neko temeljito obrazovanje, Ibrahim je čitav život čitao historijska djela, na osnovu kojih će kasnije pisati svoju *Historiju*. Prva njegova služba bila je vojna, ali s obzirom na to da je imao dara za finansijske poslove postao je defterdar. Jedno vrijeme bio je i lični sekretar svog čuvenog rodaka Lala Mehmed-paše Sokolovića. Najviša dužnost koju je obavljao u svojoj karijeri bila je dužnost sandžakbega Stolnog Biograda, na koju je postavljen 10. maja 1633. godine, dok mu je posljednja dužnost bila temišvarskog defterdara. Nakon toga se povukao u Pečuh gdje je pisao svoju *Historiju*. Još za njegovog

života djelo je pobudilo veliku pažnju, a poslije njegove smrti ono se prepisivanjem umnožilo toliko da se danas nalazi po mnogim bibliotekama širom svijeta: u Berlinu, Drezdenu, Beču, Parizu, Manchesteru, Petrogradu, Lajdenu, Kairu i, naravno, u Istanbulu. Njegovim djelom bavili su se mnogi strani i domaći historičari: F. Babinger, C. Baysun, A. Refik, S. Bašagić, M. Handžić, H. Šabanović i drugi, koristeći ga kao prvorazredni historijski izvor. Međutim, do sada nije bilo prevedeno na naš jezik. Ovo je prvi prijevod *Historije* Ibrahima Alajbegovića Pečevije na bosanski jezik.

Pečevijina *Historija* obuhvata period historije Osmanskog carstva od početka vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog (1520.) do smrti sultana Murata IV (1639.). To je doba najvećeg uspona ovog carstva, doba u kome se ova država razvila u imperiju svjetskih razmjera. Vrijeme je to vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog (1520-1566), njegovog velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića, jednog od najvećih državnika svijeta i vrijeme sjajnih vojnih uspjeha. Posljednji veći vojni uspjeh bilo je osvajanje Kipra 1570/71., ali već 7. oktobra 1571. Osmansko carstvo je doživjelo veliki vojni poraz kod Lepanta i od tada postepeno počinje da opada njegova moć. Kriza nastaje poslije Sulejmanove smrti posustajanjem u osvajanjima i narušavanjem vojnog uređenja društva. Taj period osmanske historije Pečevija je obradio hronološki, po periodima vladavine pojedinih sultana, dajući zanimljive podatke o svakom sultanu, njegovim osobinama, izgledu, njegovoj bližjoj porodici, zatim velikim vezirima iz tog vremena, pašama, defterdarima, nišandžijama, vojskovođama, ulemi, šejhovima. Koristeći i primarne historijske izvore (originalne dokumente, pisana historijska djela), kao i usmena predanja pojedinih značajnih ličnosti, te kao sudionik mnogih historijskih

zbivanja, Pečevija je uspio da predstavi jedno značajno poglavlje historije Osmanskog carstva. Poredeći osmanske izvore sa zapadnim, prije svega sa djelima mađarskih historičara, Pečevija u svome djelu donosi interesantne zaključke. Opisujući neki događaj, on često donosi podatke i iz zapadnih i iz osmanskih izvora, ostavljajući čitaocu da sam doneće zaključke o određenom događaju.

Vrijednost Pečevijinog djela je i u korektnom navođenju historijskih izvora. U uvodnom dijelu on donosi spisak najpoznatijih historijskih djela kojima se služio. Prvi je osmanski historičar koji se služio zapadnim historiografskim djelima, bilo da ih je koristio sam neposredno ili su mu prijatelji Mađari prevodili sa njemačkog ili, pak, latinskog jezika. Znajući da piše *Historiju*, njegovi savremenici davali su mu razne interesantne podatke kako bi se sačuvali od zaborava.

Sudionik mnogih događaja, Pečevija je ostavio u svom djelu izuzetno značajne podatke koji mnogim historičarima, posebno osmanistima, služe kao prvorazredni historijski izvor. Dragocjeni podaci u *Historiji* Ibrahima Alajbegovića Pečevije su i oni vezani za niz istaknutih ličnosti iz osmanske historije. Za nas su posebno interesantni podaci vezani za događaje i ličnosti iz Bosne. Kao Bošnjak on je donio biografije tridesetak svojih sunarodnjaka iz tog vremena. Blizak rođak i saradnik Mehmed-paše Sokolovića (petnaest godina je bio u njegovoj službi), Pečevija je ostavio zanimljiva sjećanja o velikom veziru i državniku koji nikada nije zaboravio svoj zavičaj – Bosnu. Poznao se i sa čuvenim pjesnikom Derviš-pašom Bajezidagićem koji mu je dao, kako sam navodi, neke interesantne podatke koje je unio u svoje djelo.

Pečevija je bio poliglota i to je svoje znanje koristio prilikom brojnih pregovora. Osim poznavanja jezika, dobro je poznao i situaciju na terenu. Tako je učes-

tvovao i u pregovorima oko tvrđave Ostrogon, kada su je Osmanlije izgubile, a pregovarao je i kada su je ponovo zauzele. Čini se, ipak, da je Pečevija bio najposobniji u finansijskim poslovima, bilo da je radio kao defterdar ili, pak, u kovnici novca.

Za čitaoce su posebno interesantni oni dijelovi Pečevijine *Historije* u kojima on kao sudionik događaja donosi svoje utiske, a zanimljivi su i podaci koje on donosi o gradovima u kojima je boravio. Tako je zabilježio da je prilikom posjete Sarajevu 1592. godine sjedio u jednoj kafani koja je imala više odjeljenja rezervisanih za razne staleže (kadije, muderise, hodže, gradske ajane). To je prvi spomen kafane u Bosni. Boraveći 1621. godine u Carigradu bio je očevidac smaknuća sultana Osmana. Pored toga on donosi i podatke koji se ne mogu naći u nekim drugim historijskim djelima, kao što su opisi vojske, padišaha, ceremonije obrezivanja prinčeva, opise svadbenih ceremonijala, donosi stihove, anegdote itd.

Posebnu vrijednost Pečevijinom djelu daju oni dijelovi koji se odnose na kulturnu historiju. To je primijetio i naš čuveni književnik i historičar Safvet-beg Bašagić, koji kaže da su glavne karakteristike tog djela "...jednostavan jezik, kritičan duh, svetost historijske istine i kulturne bilješke... I to je baš ono što Pečeviju diže nad prošle i savremene povjesničare, a nas zadržuje lijepom uspomenom." I sam pjesnik (njegove dvije pjesme nalaze se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, R-5574, L. 10b-11b), Pečevija u svom djelu pored svojih stihova donosi i niz stihova drugih pjesnika, među kojima su i stihovi poznatog mostarskog pjesnika Derviš-paše Bajezidagića. Na više mjesta spominje velikog mistika, pisca i učenjaka Ali Dede Bošnjaka. Zanimljiva su i njegova opažanja o umjetninama dvorca u Ostrogonu nakon što je ovaj pao u ruke Osmanlija, kao i opisi nekih umjetničkih slika.

Prijevodom na bosanski jezik, koji je sada pred nama, ovo značajno djelo postalo je dostupno i naučnicima koji ne poznaju osmanski jezik, ali i široj čitalačkoj publici. Slobodno se može reći da ovim prijevodom *Historije* Ibrahima Alajbegovića Pečevije, kao jednog od najznačajnijih djela iz kulturne baštine Bošnjaka na turskom jeziku koje je ujedno i historijsko i književno djelo, Fehim Nametak, kao afirmisani turkolog i historičar književnosti, staje uz bok Hazimu Šabanoviću i Mehmedu Mujezinoviću koji su nas trajno zadužili svojim prijevodima *Puto-pisa* Evlije Čelebija i *Ljetopisa* Mula Mustafe Bašeskije.

Behija Zlatar

Salih Sidki Muvekkīt Hadžihuseinović, *POVIJEST BOSNE*, 1 i 2. /prevodioci: Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak i Salih Trako/. El-Kalem, Sarajevo, 1999., knj. 1 – LII + 695; knj. 2 – 705-1373.

U izdanju "El-Kalema" u 1999. godini izašla je dvotomna *Povijest Bosne* Saliha Sidki Hadžihuseinovića Muvekkīta. Prijevod ovog izuzetno značajnog djela za bosanskohercegovačku historiografiju uradili su Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak i Salih Trako. Rhm. Abdulah Polimac uradio je prvu verziju prijevoda sa osmanskog na bosanski jezik.

Prije oko 120 godina Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkīt napisao je djelo koje u originalu nosi naslov "Tarih-i Bosna". Ovo djelo predstavlja jedan od prvih pokušaja jednog našeg čovjeka da sjedini i u cijelosti prikaže dotadašnja saznanja o povijesti Bosne i Hercegovine kao i teritorija susjednih zemalja koje su

u periodu osmanske vladavine bile u sastavu Bosanskog ejaleta. Prema riječima autora, razlog njegovog pisanja je, između ostalog, i to što su spisi slične sadržine "... koji su postojali, izgorjeli i uništeni onda kada su neprijatelji većim dijelom Bosnu popalili i opljačkali" (I, 5). Slična sudbina zadesila je i ovo djelo čiji se autograf nalazio u Orijentalnom institutu u Sarajevu, a koji je izgorio u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu u požaru koji je izazvala zapaljiva granata upućena sa četničkih položaja 17. maja 1992. godine. Prijevod ovog djela završen je u potpunosti zahvaljujući prijepisu u zborniku Muhammeda Enverije Kadića, sačuvanom u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkīt živio je i radio u XIX st. Kao bibliotekar Gazi Husrev-begove biblioteke imao je priliku da sakuplja i obrađuje do tada neiskorištenu građu, kao i neka štampana djela historiografa iz susjednih zemalja. Muvekkītova hronika pisana je na osmanskome jeziku, u formi ljetopisa. Treba napomenuti i to da je Kadić, koji je ovo djelo, srećom, prepisao u svoju zbirku, u nje ga unio i neke svoje dodatne informacije, dopunjavajući tako originalni tekst. Također, i priređivači su prvu verziju prijevoda korigovali i dopunili preciznijim podacima neophodnim za ovakvu studiju. U napomenama, priređivači ukazuju na one Muvekkītove podatke za koje su kasnija istraživanja pokazala da su netačni. Možda bi bilo još korisnije da su, umjesto da samo skrenu pažnju na njih, u napomeni donijeli i one ispravne podatke. Na taj način bi istraživači koji se bave poviješću Bosne u navedenom periodu mogli s više pouzdanosti da se koriste ovim djelom.

Prva knjiga obuhvata prijevod Muvekkītova rukopisa od prahistorije do Svištovskog mira 1791. godine.

Na početku su: *Uvodne napomene* i *Predgovor* na bosanskom, engleskom i

arapskom jeziku (str. I-LII). Nakon toga, slijede četiri poglavlja pod naslovima:

I – *Od prahistorije do gubitka bosanske srednjovjekovne državnosti* (str. 3-64);

II – *Od sandžaka do ejaleta (1463-1580)* (str. 67-160);

III – *Vrijeme borbi, uspjeha i poraza (1580-1699)* (str. 163-440) i

IV – *Od Karlovačkog do Svištovskog mira (1699-1791)* (str. 443-626).

Na kraju se nalaze: *Rječnik termina i manje poznatih riječi* (str. 627-655), *Index ličnih imena* (str. 657-678) i *Index toponima* (str. 679-693), koji čitaocu olakšavaju snalaženje u ovom obimnom djelu.

Ispred prvog poglavlja nalazi se Muvekkitov uvod u kojemu on saopštava svoju želju da "...potomcima svojih sunarodnika učini lijepu uslugu..." (I, 6) time što će hronološkim redom da "sve događaje koji su se zbili u pokrajini Bosni, značajne i manje značajne pronade i, u vidu historijske zbirke, u jednoj knjizi, sa čvrstim dokazima iznese" (I, 5-6). Zatim slijedi kraći pregled historije Bosne prije osmanlijskog osvajanja. Prilikom pisanja ovog dijela, autor nije koristio arhivsku građu, nego literaturu, i to onu naših susjeda.

Kao osnovu za prikazivanje daljnjih događanja na ovom području, autor je uzimao vrijeme uprave osmanskih valija u Bosni i njihove smjene. On navodi bosanske namjesnike onim redom kako su dolazili na funkciju i hronološki iznosi događaje koji su se zbivali u vrijeme svakog namjesnika pojedinačno. Iza imena namjesnika napominje i to koji je sultan vladao u tom periodu, ko je bio veliki vezir, datume vladavine i postavljenja i sl. Za jednog namjesnika, npr., kaže da se u njegovo vrijeme "iz hronika ne vidi da se nešto značajnije dešavalo u Bosni" (I, 385). Istina, sve navedene podatke autor nije donosio uvijek potpuno tačno, barem od osamnaestog stoljeća. Vidi se da je i

on sam toga svjestan, ali "zbirke" do kojih je u svom istraživanju dolazio vjerovatno su mu pružale materijal za takve zaključke. "Iako se u nekim zbirka vide datumi postavljanja uvaženih namjesnika kao i njihova imena, i oni se međusobno uveliko razlikuju, pa je teško odrediti koji je između njih tačan i u šta se može pouzdati", kaže Muvekkit (I, 5). Bitno je naglasiti da je autor za pisanje dijela *Povijesti* koji se odnosi na period osmanlijske vladavine na ovim prostorima koristio iznimno bogatu arhivsku građu Gazi Husrev-begove biblioteke, izvorne dokumente kao što su berati, fermani, vakufname, bujruđije, koje nerijetko prepisuje u cijelosti, hronike raznih autora na arapskom i osmanskom jeziku, "hrišćanske" hronike ("Dragutinova hronika", II, 814), štampana djela među kojima spominje i Ibrahima Alajbegovića Pečeviju i koristi njegov opis bitke pod Siskom ("Pošto se taj događaj zbio u vrijeme historičara Ibrahim-efendije Pečevije, i kako je on bio svjedok događaja, u cijelosti ga je opisao onako kako je doživio", I, 180). Autor pokazuje razvijenu historijsku svijest nastojeći da "...događaje...sa čvrstim dokazima iznese...", prilikom navođenja informacija nije isključiv i uglavnom se ograduje ("...teško je odrediti koji je datum tačan i u šta se može pouzdati..."). Ovo nam ukazuje na to da djelo nije samo obična hronika nego i veliki korak ka pravom naučnom istraživanju.

Prilikom pojedinačnog navođenja imena nekog namjesnika i vremenskog perioda u kojem je obavljao tu funkciju, kao da se saživljava sa spomenutim ličnostima, autor ne može da izbjegne donošenje subjektivnog stava o njima, tako da mu je, npr. Jegen Osman-paša "grješnik, pokvarenjak i zulumećar", dok je Topal Husein-paša "pravičan, učen, poznavalac šerijatskog prava i pobožan". Nekada, međutim, on samo hronološki reda događaje, ilustrirajući ih, npr., prijepisom fermana

koji se odnosi na taj događaj, izbjegavajući da dā vlastiti komentar, kao da želi čitaocu pružiti priliku da, na osnovu iznesenih činjenica, sam donese svoj sud.

Prekidajući integralni tekst, autor povremeno donosi podatke u vidu napomena, od kojih se neke odnose na tekst uz koji stoje, a neke ne. To isto radi i Kadić u svom prijepisu. Međutim, nesumnjivo je da svaka od tih napomena ima svoju vrijednost, bilo da donosi neke crtice iz tadašnjeg gradskog života, datume izgradnje ili obnove neke džamije ili mosta, legende koje su se ukorijenile u narodu, neobične događaje ili nešto slično. Muvekkit nam je, i na taj način, ostavio interesantne podatke iz političkog, vojnog, privrednog, vjerskog i kulturnog života Bosne i Hercegovine u navedenom periodu.

Druga knjiga se također sastoji od četiri poglavlja:

- I – *Od mirovnog ugovora do borbe za autonomiju (1791-1828)* (str. 705-904);
- II – *Od Husein-bega Gradašćevića do Omer-paše Latasa (1828-1850)* (str. 907-1031);
- III – *Od Omer-paše Latasa do novog ustanka (1850-1875)* (str. 1035-1164) i
- IV – *Posljednje godine neposredne osmanske vlasti u Bosni (1875-1878)*, (str. 1167-1297).

Na kraju su, isto kao i u prvoj knjizi, rječnik termina i indeksi ličnih imena i toponima.

Druga knjiga obuhvata samo XIX stoljeće, znači dosta kraći vremenski period nego prva. Budući da je autor živio u XIX st. i bio svjedok, posmatrač i aktivni učesnik u historijskim događanjima iz tog perioda, on ih je ponekad opisivao detaljno, tako da se podaci iz ovog perioda mogu koristiti sa dosta pouzdanja.

Devetnaesto stoljeće je, inače, period u kojem se završava klasični osmanski vojnički timarsko-spahijski sistem ustu-

pajući mjesto civilnom društveno-političkom i ekonomskom sistemu. To je i vrijeme općeg nacionalnog buđenja i borbe za nacionalne države gotovo svih naroda neturskog etničkog porijekla u sastavu Osmanskog carstva, koje se i na ovim prostora bori za svoj opstanak i ostanak.

Do sada je ovaj izvor bio dostupan samo ograničenom broju istraživača koji su se mogli koristiti originalom na osmanskom jeziku. Posebna vrijednost ovog prijevoda leži u činjenici da je njegovim objavljivanjem omogućeno korištenje ovog izuzetnog historijskog izvora i onim istraživačima naše prošlosti koji ne poznaju osmanski jezik.

Muvekkitova *Povijest Bosne*, stručno preveden, unosi dašak naše bogate i sadržajne prošlosti u užurbanu svakodnevicu te predstavlja još jedan izvor svježine među sličnim djelima objavljenim na ovim prostorima.

Elma Korić

OPŠIRNI POPIS BOSANSKOG SANDŽAKA IZ 1604. GODINE. Sv. I/1, I/2, II, III. Obradivači: Adem Handžić, Snježana Buzov, Amina Kupusović. Izdavači: Bošnjački institut Zürich – odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000, str. I-LII + 679; 601; 652; 595.

Katastarski popisi određenih administrativnih i drugih područja Osmanskoga carstva ili, popularno, defteri, bez sumnje spadaju u grupu najznačajnijih istorijskih izvora i o njihovoj važnosti za raznovrsna područja nauke, prije svega istorijske, dosta je govoreno i pisano. Međutim, relativno ih je malo objavljeno i dostupno široj naučnoj javnosti; zatim, objavljivanje deftera nije išlo u sklopu jednog određenog plana, u tom smislu da se sistemati-

ski obrade i objave defteri koji se odnose na jedno područje, defteri koji se tiču pojedinih fenomena i tome slično. Kako god je razlog tome zaista velika težina posla i mali broj ljudi koji time žele i mogu da se bave, isto tako veliki problem su materijalna sredstva potrebna za ovakve projekte. Jedan od pokušaja da se to prevaziđe bio je i predratni projekat Orijentalnoga instituta "Izvori za istoriju Bosne", u okviru kojega je obrađeno pet katastarskih popisa koji se odnose na Bosanski cjalet, među kojima je bio i ovaj Opširni popis bosanskog sandžaka iz 1604. godine.

"Defter-i mufassal-ı Bosna" (Opširni katastarski popis bosanskog sandžaka) iz 1604. godine postao je i prvi objavljeni defter iz spomenutoga projekta. Njegovo objavljivanje se, bez imalo pretjerivanja, može smatrati historijskim događajem na polju izdavanja osmanske arhivske građe, uzimajući u obzir kako značaj podataka koje on pruža, tako i kvalitet same obrade.

Bosanski sandžak je u doba popisa bio najveći od sedam sandžaka cjaleta Bosna, a kao sandžak je bio i jedan od najprostranijih u cijelom Osmanskom carstvu. Vrijeme njegovog nastanka predstavlja na neki način završetak uspona i napredovanja Osmanskog carstva, na širem planu, te vrijeme određenih promjena u društvenom sistemu u samoj Bosni – vrijeme uvođenja odžakluk-timara, što je donijelo i mnoge druge posljedice na svim područjima života.

Original ovoga deftera nalazi se u Generalnoj direkciji katastra i gruntovnice Republike Turske (T. C. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü) u Ankari, te se čuva u seriji Kuyud-i kadime. Pisan je u tri toma: tom I uveden je pod brojem 477, tom II pod brojem 478 i tom III pod brojem 479. Sadrži 738 defterskih stranica, pa je tako jedan od, obimom, najvećih deftera uopće.

Prvi svezak deftera (knjige I/1 i I/2) obuhvaća sljedeće nahije: Sarajevo, Kla-

danj, Dubrovnik, Visoko, Bobovac, Brod, Lašva, Kamengrad, Vrbaški, Dubica, Dobor, Zmijanje, Jajce, Vinčac, Trebava, Usora, Ozren, Novi, Sana, Kostajnica, Ostrožac, Krupa, Gvozdanski, Bužin, Bihać.

Ove su nahije upisane u prvom svesku deftera, a on sadrži i popis vakufa u Bosni. Osim toga, on kod popisa npr. Gazi Husrev-begovih vakufa donosi i njegove vakufe u Požeškom i Kliškom sandžaku, što je posebno važno kad znamo koliko je malo građe za ove teme.

Drugi i treći svezak deftera objavljen je u knjigama II i III.

U drugom svesku prijevoda nalaze se sljedeće nahije: Aržane, Zvečan, Jeleč, Ras, Vrač, Sjenica, Ostatija, Bobolj, Trebna, Moravica, Barče, Banja, Birče, Dobrun, Višegrad, Hrtar, Brodar, Vrtar, Osat.

U III svesku su sljedeće nahije: Borač, Studena, Olovo, Trebetin, Tešanj, Kotor, Banjaluka, Vrhovine, Kobaš, Lefče.

Svaki svezak sadrži *Indeks ličnih imena* i *Indeks geografskih naziva*. S obzirom na to da je tekst prepun ličnih imena, indeks je selektivno obuhvatio samo osobe koje imaju neku odrednicu, kao što su beg, aga, spahija, serasker, čehaja, čelebi, carski gulam i sl. Osim njih, u indeks su uvršteni i vakifi.

Ono što je karakteristično za ovaj defter jeste da on nema svoju kanun-namu. Kako je zadnja kanun-nama za bosanski sandžak izdata 1565. godine, i kako je princip bio da se ona primjenjuje sve dotele dok se ne izda druga, to znači da bi se kanun-nama iz ove godine odnosila i na popis iz 1604. godine.

Sandžak je popisan po nahijama tako što je, nakon imena nahije, donesen spisak svih poreskih izvora u toj nahiji, zatim naziv i status naselja, broj domaćinstava sa imenima domaćina i neoženjenih, vrste prihoda i poreza, kao i cifra ukupnog prihoda za carstvo. Ukoliko za neko naselje postoje specifičnosti ili od-

stupanja u odnosu na druga naselja, navodi se i razlog tome postupku.

U svemu ovome je defter zaista iscrpan i prepun korisnih podataka. Na osnovu podataka upravo ovoga deftera A. Handžić, nosilac ovog projekta, napisao je prije skoro dvadeset godina rad "O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća", objavljen u POF-u 32-33/1982-83, 129-146. S obzirom na to da se, dakle, temelji na izvornom i dotada nepoznatom arhivskom materijalu, rad je bio vrlo koristan istoričarima i veoma je često korišten i citiran.

Međutim, iako činjenica da defterom nisu obuhvaćene spahije, državni činovnici, niti viša ulema, dakle klasa askera, dovodi do zaključka da nije moguće sasvim precizno sagledati ukupan broj stanovnika, to ne znači da se taj ukupan broj ne može odrediti u vrlo bliskim i realnim okvirima. Recimo, prema defteru je ukupan broj muslimanskih domaćinstava u vrijeme toga popisa iznosio u procentima 72,50%, dok je nemuslimanskih bilo 27,50%. Na osnovu i drugih parametara može se utvrditi da su odstupanja zanemarljiva i da ne utiču na ukupnu sliku stanja.

Popis ne daje ni podjelu sandžaka po kadilucima, što znači da ni kadije nisu uključene u popisano stanovništvo. Te su činjenice značajne današnjim istraživačima, međutim, osmanskoj administraciji cilj je bio utvrditi i prikupiti prihode koji joj pripadaju, dok joj broj stanovnika u tom smislu nije bio polazišna tačka. Defteri su zaista utvrđivali stanje na terenu i kasnije su svake godine bili oslonac za prikupljanje prihoda, sve do nekog novog popisa.

Rad na defteru uspješno su, nakon višegodišnjih problema, okončali rahmetli Adem Handžić, zatim Amina Kupusović i Snježana Buzov. Izuzetan posao uradila je tehnička urednica Lejla Gazić, koja je posebnom preciznošću kolacionirala dio

prijeвода koji je uradio A. Handžić, zatim je napravila redakturu prijevera S. Buzov, te priredila *Rječnik termina*. Ahmed Aličić je djelo recenzirao, te napravio *Uvod*, u kojem je dao opširnu studiju o karakteru deftera, te je, uvažavajući dosadašnja istraživanja, a dajući nove podatke, obogatio naše znanje na tom planu. Osim toga, analizirajući defter, koji je bio predmet obrade, dao je sjajne odrednice, na koje bi budući korisnici mogli obratiti svoju pažnju. Ponajprije bitu u obzir moglo doći redefiniranje, da ne koristimo neki radikalniji izraz, iako bi mu ovdje možda i bilo mjesto, statusa, pa i karaktera vlaške organizacije i vlaha. U historijskoj nauci su sudovi o vlasima, jednom doneseni, ponavljani nekritički i kao takvi prihvaćeni prosto kao nedodirljivi. A. Aličić postavlja pitanje, naravno na osnovu podataka Popisa, njihovog kvalificiranja kao slobodnih seljaka, pa do njihove konfesionalne pripadnosti. Zatim, on dovodi u pitanje neke tvrdnje Nedima Filipovića, koje se odnose na islamizaciju i porijeklo imanja bosanskog plemstva. Razjasniti ove stvari predstavlja svakako prioritetan zadatak istraživačima, ponajprije zbog postojećih i mogućih ne/namjernih zloupotreba.

Također je i činjenica da je ovaj defter objavljen kao rezultat saradnje Bošnjackog i Orijentalnog instituta vrijedna svake pohvale, a svakako ukazuje i na moguću put za objavljivanje već urađenih projekata, od kojih neki na objavljivanje čekaju čak i decenijama. Dragocjeni podaci koje ovakvi dokumenti sadrže treba da ugledaju svjetlo dana što prije u ovakvim našim društveno-historijskim okolnostima.

Fazileta Hafizović

POPIS SANDŽAKA POŽEGA 1579. godine (Defter-i mufassal-i liva-i Pojega 987.), sa osmanskog prevela Fazileta Hafizović – Osijek: Državni arhiv, 2001.- (Grada za povijest Osijeka i Slavonije), 423 str.

Radnici Orijentalnog instituta već du- gi niz godina rade na prikupljanju, snima- nju, obradi, prijevodu i izdavanju tapu tahrir deftera – katastarskih popisa za po- jedine sandžake Osmanskog carstva. Svi rezultati ovog rada, nažalost, nisu dosad objavljeni, ali izvjestan broj tih deftera publikovan je u izdanju Orijentalnog in- stituta i drugih institucija koje su pokazale interes da se objave ovi veoma korisni izvori za izučavanje naše prošlosti. Do- sad su u izdanju Orijentalnog instituta objavljeni sljedeći defteri:

Dr Hazim Šabanović, *Krajište Isa-be- ga Ishakovića*, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine.- Sarajevo 1964.

Oblast Brankovića, Opširni katastar- ski popis iz 1455. godine (Defter-i mufas- sal-i vilayet-i Vlk, sene 859). Priredili: Hamid Hadžibegić, Adem Handžić i Ešref Kovačević. – Sarajevo 1972, sv. 1 i 2. /Prijevod i faksimili/.

Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis Sandžaka vilajeta Hercegovina*. – Saraje- vo 1985.

Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine. Sv. I/1, I/2, II, III. Obradi- li: Adem Handžić, Snježana Buzov, Ami- na Kupusović. – Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000.

U izdanju drugih institucija saradnici Orijentalnog instituta su objavili sljedeće deftere:

Dr Hazim Šabanović, *Turski izvori za istoriju Beograda*, knj. 1 sv. 1. Katastarski popisi Beograda i okoline 1476-1566. – Istorijski arhiv Beograda, Beograd 1964.

Branislav Đurdev i Lamija Hadžio- smanović, *Dva deftera Crne Gore iz vre- mena Skender-bega Crnojevića*. – ANU- BiH, Posebna izdanja, knj. IX/1 i 2, Odje- ljenje društvenih nauka, knj. 2/1+2. Sara- jevo 1968. i 1973.

Ahmed Aličić, *Turski katastarski po- pisi nekih područja zapadne Srbije XV i XVI vek*, deo I, II, III. – Istorijski arhiv Kraljevo, Meduopštinski istorijski arhiv Čačak, Istorijski arhiv Titovo Užice, Ča- čak 1984-85.

Adem Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*. ANUBiH i SANU, Grada knj. XXVI, Društvene nauke knj. 22, Saraje- vo 1986.

Prijevod deftera koji ovdje prikazuje- mo raden je u okviru projekata Orijental- nog instituta. Izdavač je Državni arhiv u Osijeku a izdavanje je pomoglo i Minis- tarstvo kulture Republike Hrvatske.

Prijevod je raden na osnovu fotokopi- ja koje su se prije agresije na Bosnu i Hercegovinu nalazile u Arhivu Orijental- nog instituta pod signaturom OIS 10. Na- žalost, ove kopije su izgorjele zajedno sa zbirnama rukopisa, kopija i velikog broja originalnih arhivskih dokumenata u požaru izazvanom zapaljivom granatom ispa- ljenom sa srpskih položaja u maju 1992. godine. Original se čuva u Başbakanlık Arşivi u Istanbulu i nosi naslov *Defter-i Mufassal-i Liva-i Pojega 987.*, a ima sig- naturu BBA TD 672.

Požeški sandžak osnovan je na pod- ručju Požeštine 1538. godine. U kratkom periodu od osnivanja do 1541. pripada Rumelijskom, zatim Budimskom, a od 1580. godine Bosanskom ejaletu. Pozna- to je da je Osmansko carstvo bilo podijel- ljeno na ejalete, veće upravne cjeline. Ejaleti su se dijelili na sandžake. Jedan od ejaleta Osmanske države 1580. godine dobiva naziv ejalet Bosna. Unutar tog ejaleta obuhvaćeni su Bosanski, Herce-

govački, Kliški, Krčki, Zvornički, Pakrački i Požeški sandžak, koji su do tog vremena pripadali Budimskom i Rumeljskom ejaletu. *Ejalet Bosna* obuhvatao je mnogo šire područje od današnje Bosne i Hercegovine. Unutar njega nalazili su se i dijelovi današnje Hrvatske, Srbije, Sandžaka i Crne Gore.

Kada je 1579. godine sačinjen ovaj opširni popis, Požeški sandžak je još uvijek pripadao Budimskom ejaletu. Obuhvatao je kadiluke: Požeški, Brodski, kadiluk Gorjani sa sjedištem u Đakovu, Orahovica, Virovitica, Osijek i Valpovo. Ovo je najpotpunije sačuvani popis Požeškog sandžaka. Na početku originala nalazi se tugra sultana Murata III, spisak 30 nahija koje su obuhvaćene popisom, a potom kanunnama – zakon na osnovu kojeg se vrši popis i oporezivanje. Nahije koje obuhvata ovaj sandžak su sljedeće: Požega, Svilna, Kutjevo, Orljavska, Brod, Vrhovina, Brezna, Ravna, Đakovo, Jošava, Gorjan, Podgorač, Koška, Podlužje, Prikraj, Dragotin, Poljana, Nivna, Osijek, Karaš, Čepin, Erdud, Orahovica, Krstošije, Valpovo, Sveti Mikloš, Voćin, Brezovica, Slatina i Moslavina.

Karakteristika oporezivanja Požeškog sandžaka u odnosu na Bosanski je porez *vratnica*. Ovaj porez se plaćao umjesto ispendžice, a radi se o starom mađarskom porezu koji su Osmanlije preuzeli. Iznosila je 40 akči, a plaćala se po domaćinstvu, za razliku od ispendžice koja je bila lični porez. U kanunnami stoji:

“Stari je običaj da raja iz čitavog vilajeta Budima daje porez zvan resmi kapu (vratnica) i to 20 akči na Jurjevo i još 20 na Mitrovdan. Nakon što je vilajet ponovo popisan i popis dostavljen, godine 987. (1579./80.) stigao je uzvišeni ferman u pogledu određivanja vratnice na opisani način, pa je spomenuta vratnica zapisana prema visokoj zapovijesti.” (str. 19.)

Muslimani su plaćali resmi čift u iznosu od 22 akče što se podudara sa re-

smi čiftom u Bosanskom sandžaku. U tekstu ove kanunname eksplicitno je naglašeno da porez na čiftluk nije svugdje jednak i da je u većini sandžaka s druge strane Save različit. U ovom sandžaku na potpun čiftluk plaćalo se 22 akče, a na nepotpun 12 akči, takozvani *resmi bennak*. Potpuni čiftluk je iznosio 60 dunuma od najbolje zemlje, od srednje 80-90 dunuma, a od loše zemlje 120-130 dunuma. Kanunnama precizira i veličinu dunuma kao “40 koraka posjednika čiftluka u širinu i dužinu”.

U kanunnami su nadalje detaljno objašnjeni porezi koje je raja dužna plaćati, ušrovi na pojedine žitarice, sijeno i, kako je navedeno, “od svega ostalog što uspijeva na zemlji” (str. 19). Porezi su, uobičajeno, plaćani i na stoku, vodenice, voće i košnice. Od 10 košnica uzimana je jedna košnica, od pet pola, a ako se radilo o manjem broju od pet, na jednu košnicu su plaćane 2 akče. Na vodenice na rijekama Dunav, Sava, Vuka i Drava plaćalo se po 50 akči, a na manjim rijekama i potocima 32 akče ako su radile cijele godine, a 16 ukoliko su radile samo pola godine. Na vrt uz kuću, ukoliko je služio samo za potrebe domaćinstva nije se ništa plaćalo, ali ako se povrće gajeno u tom vrtu nosilo na prodaju, plaćana je desetina na vrt. Nadalje su objašnjeni propisi o porezima na vinograd, propisi o svadbarini, poljari, tapiji, žirovini i drugim ušrovima i pristojbama.

Kanunnama sadrži i zakon o kopnenoj carini, tj. tržnoj pristojbi, kao i zakon o osječkoj skeli.

Nakon prijevoda kanunname slijedi prijevod detaljnog popisa sandžaka, koji počinje nahijom i kasabom Požega. Ovaj defter, kao i defteri Bosanskog sandžaka iz ovog perioda i kasnije koncipirani su na sličan način. Naime, u njima nema podataka o timarima i hasovima, kao u defterima iz ranijeg perioda, nego su naselja – kasabe, varoši, sela, mezre i ostalo – da-

ti po nahijama. Nakon popisa oporezovanog stanovništva (nosilaca domaćinstava) unutar svakog naselja slijedi popis poreza koje plaćaju. Na osnovu ovih podataka može se doći do zaključka o vrsti usjeva i njihovom prinosu.

Naročito je interesantan popis kasaba ovog sandžaka. *Požega*, koja je bila i njegov centar, brojala je 406 muslimanskih domaćinstava u 10 mahala i 51 kršćansko domaćinstvo – 28 popisanih u mahali kršćana kasabe Požega i 23 u mahali kršćana katolika (Frenk). Osim dvije carske džamije, sultana Sulejmana i Selima II, spominju se i džamija Jahja-bega, te mesdžidi Hadži Džeferov, pisara Musli-huddina, Hadži Alije Balijinog, vojvode Kejvana, Bali-age i Hadži-age. Kasaba *Osijek* koja je bila središte istoimenog kadiluka broji 5 muslimanskih mahala sa 320 kuća i jednu kršćansku mahalau sa 26 kuća. Kasaba *Dakovo* ima 5 muslimanskih i jednu kršćansku mahalau. Kasaba *Brod* ima tri muslimanske i jednu kršćansku mahalau. Na osnovu odrednica za pojedine osobe koje su upisane u kasabama možemo steći sliku o stanovništvu. Te odrednice su, naprimjer: hatib, imam, trgovac, dede, kovač, čizmar, bakkal, grnčar, krojač, krznar. Prevodilac, Fazileta Hafizović, uglavnom je prevodila nazive zanata gdje je to bilo moguće, a često je u zagradi davala originalni naziv. Tamo gdje se naziv zanata nije mogao adekvatno prevesti davala je originalnu riječ, tj. odomaćeni turcizam, npr. hamamdžija, telal, sallahan, tabak, a tumačenje tih riječi je dato u *Rječniku manje poznatih riječi* na kraju knjige, str. 399-404.

Ovaj popis pruža veoma značajne demografske podatke. Na osnovu njega može se pratiti širenje islama u ovim krajevima 40 godina nakon uspostave Požeškog sandžaka, razvoj naselja, zanatstva i drugih privrednih grana. Na osnovu ovog i još nekoliko neobjavljenih deftera već je urađeno nekoliko radova o historiji Sla-

vonije pod osmanskom vlašću¹. Nažalost, načinjeno je nekoliko ozbiljnih štamparskih grešaka koje mogu dovesti do pogrešnih zaključaka. Npr. u dijelu gdje je dat popis kasabe Osijek (str. 233-236) nazivi pojedinih mahala su neprimjetni ili su došli na pogrešno mjesto, pa se stiče utisak da ih je tri, a ustvari ih je 5. Na ovo želimo skrenuti pažnju izdavaču, kako bi eventualno dodao ispravke grešaka, čime bi se donekle ublažio ovaj propust.

Na kraju ove knjige dat je i *Rječnik manje poznatih riječi*, kao i *Kazalo mjesta*. U *Rječniku* nailazimo na propuste i nepreciznosti. Zbog miješanja turskih i naših riječi i nedosljedne transkripcije, npr. riječ džizja dva puta je objašnjena na različit način, jednom kao *cizije* (što ne odgovara ni turskom originalu), a drugi put kao *džizja*. Osim toga, uvrštene su i riječi koje se ne pojavljuju u ovoj knjizi.

I unutar teksta prijevoda ima nedosljednosti kod upotrebe riječi iz originala. Npr. pored riječi “oštrač” navedena je u zagradi riječ *carkeci*, a pored riječi klesar riječ u zagradi *tašci* (str. 236). Ovo može dovesti u zabludu čitaoca koji ne poznaje turski jezik, u kome se slovom “c” označava naše “dž”.

Objavljivanjem prijevoda ovog primarnog historijskog izvora, on je postao dostupan širokoj naučnoj javnosti. Nadamo se da će objektivni istraživači, koji će znati koristiti podatke koje on nudi, na osnovu ovog izvora i ostalih vjerodostojnih izvora ponuditi nove, još sadržajnije radove ne samo o ovom području, nego o osmanskom sistemu uopće. Iako se ovdje radi o dijelovima današnje Hrvatske, interes je i bosanskohercegovačke historiografije da se bavi ovakvim temama, s obzirom na to da se radi o području koje je oko 150 godina bilo pod vlašću Osmanli-

¹ Pogledati radove Fazilete (Cviko) Hafizović i Nenada Moaćanina.

ja i jedno vrijeme u sastavu ejaleta Bosna. U svakom slučaju radi se o vrijednom doprinosu objavljivanju izvorne građe u prijevodu sa osmanskog jezika.

Amina Kupusović

Halil Sahillioğlu, *STUDIES ON OTTOMAN ECONOMIC AND SOCIAL HISTORY*. Organization of the Islamic Conference (OIC), Research Centre for Islamic History, Art and Culture (IRCICA), Istanbul, 1999., V+221 str.

U povodu 700-te obljetnice Osmanskog carstva IRCICA je objavila zbirku studija uvaženog prof. dr. Halila Sahillioğlua. Knjiga se sastoji od poglavlja koja su, ustvari, zasebne studije o ekonomskom životu u Osmanskom carstvu prezentovane ranije na naučnim skupovima i već objavljivane. Studije su fokusirane na raznovrsne fenomene koji se povremeno javljaju u okvirima Osmanske države, a usko su povezani sa strukturom ekonomije i historije osmanskog društva od XV-XVIII st. To su problemi u vezi s opticajem novca, tehnikama kovanja novca, akumulacijom i pohranjivanjem prihoda i sl., dok se pojedine studije bave ekonomskim i socijalnim aspektom institucije ropstva.

U predgovoru (str. I-V) autor daje kratke podatke o tome gdje su studije ranije objavljivane i koja je njihova tematika.

Sve studije su na engleskom jeziku, a samo je prva ovdje donesena studija bila prevedena i na francuski.

Prvo poglavlje “Sıvış Year Crises in the Ottoman Empire”/”Krizna “sıvış” (preskočene) godine u Osmanskom carstvu” (str. 1-25), govori o problemu prilikom pripreme budžeta na osnovu prihoda

koji su bili sakupljeni u solarnoj ili lunarnoj godini. Naime, solarna godina kod Osmanlija razlikuje se od one po hrišćanskom kalendaru i počinje na dan *Nevruz* koji je prvi dan nove godine prema starom iranskom kalendaru, tj. 11. marta po julijanskom ili 21. marta po gregorijanskom kalendaru. Razlika između lunarne i solarne godine jeste otprilike 11 dana. Godina “sıvış” javlja se kada je početak mjesečeve godine (Muharrem) podudara sa blizinom *Nevruza*. Budući da je u Osmanskom carstvu budžet pripreman na osnovu i solarne i lunarne godine, nakon određenog broja godina, prilikom preračunavanja u hidžretske godine dolazi do neslaganja, gubi se cijela jedna godina, kod Osmanlija nazvana “sıvış” – preskočena, što izaziva budžetske deficite koji vode u jednu vrstu ekonomske krize. Pojašnjavajući ovaj problem, autor donosi i faksimile popisa, dijagrame i grafikone koji pokazuju datume o naplati sredstava i dugovanja.

Drugo poglavlje predstavlja studija pod naslovom “The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary history 1300-1750”/”Uloga internacionalnih moneta i prometa metala u osmanskoj monetarnoj historiji 1300-1750” (str. 27-64). Autor se u ovoj studiji fokusira na problem opticaja valute na području istočnog Mediterana od osnivanja Osmanske države do sredine XVIII stoljeća. Budući da je, nakon raspada Ilhanidskog carstva, Anadolija bila podijeljena na dva dijela, Osmanska država je, usljed nesigurnosti na putevima, bila odsječena od svjetske trgovine i prešla sa bimetalne ekonomije, bazirane na zlatu i srebru na monometalnu, baziranu na srebrenoj akči. Na početku moderne ere, kao rezultat obnovljenog ekonomskog razvoja i napora da se uspostavi političko i ekonomsko jedinstvo u Anadoliji, Osmanlije se vraćaju na bimetalizam, zlatu i srebru, a Anadolija ponovo postaje otvo-

rena za svjetsku trgovinu. Osmanski novci *Sultānī* i *Muhammedānī* bili su kovani od srebra i zlata iz balkanskih rudnika. Jedno vrijeme bilo je uspostavljeno i političko i ekonomsko jedinstvo na istočnom Mediteranu. Priliv jeftinog srebra iz Novog svijeta izazvao je ekonomske i finansijske promjene. Na Balkanu su rudnici zatvarani jer je njihovo održavanje bilo skupo. U XVII st. osmansko područje bilo je preplavljeno stranim, bezvrijednim novcem ispod odgovarajuće težine, a krajem stoljeća nastupila je inflacija i poplava bakarnog novca. Međutim, nakon toga rudnici u Anadoliji ponovno su počeli s radom i nekoliko različitih domaćih valuta bilo je zajedno u opticaju.

Treća studija, "The Income and Expenditures of the Ottoman Treasury between 1683 and 1740"/"Prihodi i rashodi Osmanske blagajne između 1683 i 1740" (str. 65-82), povezana je sa studijom o krizi *sviṣ* godine. Upoređujući cifre sadržane u pokrajinskim *ruznamçe* defterima (dnevnicima) i defterdarovom budžetu, autor zaključuje da je pokrajinski budžet pripreman na osnovu *ruznamçe*, a valije i defterdari su bili odgovorni za sve prihode i rashode u okviru njihove pokrajine.

Četvrta studija naslovljena je "The Introduction of Machinery in the Ottoman Mint"/"Uvođenje mašina za kovanje novca kod Osmanlija" (str. 83-104). Tijekom druge opsade Beča, kada je bila planirana monetarna reforma, Džerrah Mustafa, konvertit iz Venecije, konstruisao je instrumente zvane *rakkas*, *çarh* i *kesme*. Cilj mu je bio da se riješi stranih kovanića i da umjesto njih kuje osmanske. *Çarh* je, izgleda, služio da spljošteni metal namijenjen za kovanje novčanica, pomoću *kesme* se rezao taj spljošteni metal na male komade, a *rakkas*, koji se sastojao iz horizontalne tube zakačene za spiralnu osovinu, između ostalog, služio je za narezi-

vanje rubova kovanice. Navedeni instrumenti izazvali su revoluciju u kovnicama.

Za pisanje studije pod naslovom "Slaves in the Social and Economic Life in the Late 15th and Early 16th Century"/"Robovi u društvenom i ekonomskom životu krajem XV i početkom XVI stoljeća" (str. 105-174), autor je pregledao na hiljade dokumenata iz kadijskih sidžila i nekoliko tomova ugovora o nasljedstvu. U studiji on govori o različitim pitanjima vezanim za robove: kupovini i prodaji robova, različitim načinima emancipacije, učešću oslobođenih robova u ekonomskom životu i kasnijim ulaganjima u pokretnu i nepokretnu imovinu, kao i o novčanim vakufima koji su u osmanskoj ekonomiji funkcionisali kao banke.

Poglavlje pod naslovom "A Project for the Creation of Amman Vilayet"/"Projekat za obrazovanje Ammanskog vilajeta" (str. 175-188) je, ustvari, prilog sa nekoliko objavljenih dokumenata koji govore o očekivanjima velikog vezira Kamil-paše u vezi sa osnivanjem pokrajinskog centra koji će kasnije postati glavni grad današnjeg Jordana.

Posljednji tekst, "Ottoman Book Legacies"/"Zavještanja knjiga kod Osmanlija" (str. 189-192), veoma je kratak i govori o knjigama u okviru ostavštine pojedinaца. Činovnik Šerijatskog suda zadužen za ovaj odsjek zvao se *kassām* (djelilac), a mogao je biti *askerī* (vojni) – ako je osoba koja nešto zavještava bila u službi države, pa čak i ako je stranac ili *baladī* (civilni) – za pitanja ostavštine preostalog stanovništva sela ili grada.

Kroz tekstove autor se dotiče raznovrsnih pitanja iz historije Osmanskog carstva, započinje neobične teme, otvara nove vidike, ilustrirajući iznesene podatke sadržajima iz originalne grade iz vremena o kojem govore, čak nas upoznaje i sa pojedinim izvorima: raznovrsnim defterima blagajne, izvodima iz sidžila i sl. Svaka

studija ilustrirana je bilo grafikonima, dijagramima ili tabelama sačinjenim na osnovu originalnih dokumenata, bilo faksimilima izvornih dokumenata. Veoma je korisno to što su ovakve studije objavljene i na engleskom jeziku, koji je u široj upotrebi od turskog. Samim time, studije su bliže i širem krugu čitalaca i historičara koji se služe engleskim jezikom, a ne poznaju turski jezik.

Elma Korić